

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Martin Froněk

SOUDOBÉ TEORIE SPOLEČENSKÉ SMLOUVY

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: JUDr. et PhDr. Jan Wintr, PhD.

Katedra: Katedra teorie práva a právních učen

Datum uzavření rukopisu: 29. července 2011

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 29. července 2011

„Two men, who pull the oars of a boat, do it by an agreement or convention, tho' they have never given promises to one another. Nor is the rule concerning the stability of possessions the less derived from human conventions, that it arises gradually, and acquires force by a slow progression. (...) In like manner are languages gradually established by human conventions without any promise. In like manner do gold and silver become the common measures of exchange.“

David Hume, *A Treatise on Human Nature*

„In the great chessboard of human society, every single piece has a principle of motion of its own, altogether different from that which the legislature might chuse to impress upon it. If those two principles coincide and act in the same direction, the game of human society will go on easily and harmoniously, and is very likely to be happy and successful. If they are opposite or divergent, the game will go on miserably, and the society must be at all times in the highest degree of disorder.“

Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*

Obsah

Obsah.....	4
Úvod	5
I. Společenská smlouva – jedna, či více tradic?	7
I. 1. Od Platóna k Rawlsovi	7
I. 2. Druhy teorií společenských smluv	15
I. 3. Společenská smlouva jako hypotetický konstrukt	16
II. Předmět společenské smlouvy	18
II. 1. Ospravedlnění morálních pravidel	18
II. 2. Rawlsovo hledání spravedlnosti	25
II. 3. Anarchie vs. Leviathan	31
II. 4. Robert Nozick – kontraktarián?	33
III. Strany společenské smlouvy	35
III. 1. Kontraktarianismus vs. kontraktualismus.....	36
III. 2. Idea původní pozice	39
III. 3. Za závojem nevědomosti	41
III. 4. Mezi irelevancí a banálností	43
IV. Obsah společenské smlouvy: Příspěvek teorie her	44
IV. 1. Vězňovo dilema – ukázka problému společenské kooperace?	44
IV. 2. Koordinační hry I.: „Driving game“	46
IV. 3. Koordinační hry II.: „Hon na jelena“	47
IV. 4. Koordinační role práva	49
IV. 5. Relativita společenské smlouvy	49
V. Společenská smlouva jako instituce.....	50
V. 1. Konstitutivní pravidla a jejich struktura	51
V. 2. Instituce a akceptace	52
V. 3. Jazyk, instituce a společenská smlouva	53
Závěr.....	55
Seznam literatury.....	57
Abstrakt: Soudobé teorie společenské smlouvy.....	62
Abstract: Contemporary Social Contract Theories	62

Úvod

Studium na Akademickém gymnáziu v Praze mě, pokud jde o teorie společenské smlouvy, seznámilo s Hobbesem, Lockem, Kantem a Rousseauem. Studium na Právnické fakultě Univerzity Karlovy mě, pokud jde o teorie společenské smlouvy, seznámilo s . . . Hobbesem, Lockem, Kantem, Rousseauem a Rawlsem. Smluvní tradice, tj. pokus popsat, vysvětlit nebo ospravedlnit jisté společenské jevy pomocí konstrukce společenské smlouvy, je ale daleko bohatší, a to nejen při pohledu na doby dávno minulé, ale také při pohledu do současnosti. Jinými slovy, smluvní tradice je stále živá. Z kategorie obskurností ale musela být doslova vytažena.

Toho se zhostil filosof J. Rawls a započal renesanci smluvní tradice. Svou *Teorii spravedlnosti* proložil grafy, indifferenčními křivkami, originálními a chytlavými termíny; své koncepci původní pozice dodal až estetický rozměr srovnatelný s Platónovým podobenstvím o jeskyni v VII. knize Ústavy. S Rawlsem se smluvní teorie dostala na přední stránky klíčových odborných časopisů, od filosofie, přes ekonomii a právo až po etiku. Jinými slovy, vrátila se na výsluní, tam, kde byla o tři století zpátky.

Mít svou teorii smlouvy, případně říct, proč ji nemít, nebo se vyjádřit k Rawlsovi, se v těchto oborech stalo skoro povinností. Rawls tak nezůstal sám. K nejvýznamnějším autorům, kteří nějak využívají konceptu společenské smlouvy, patří ekonom J. Buchanan a filosofové D. Gauthier, T. Scanlon, částečně Robert Nozick. Jsou zde i autoři, které primárně nezajímala nějaká společenská smlouva, ale kteří při studiu svého oboru zjistili, že k tématu mají co říct – odborníci na teorii her. Podobně třeba analytický filosof J. Searle, který od studia jazyka skončil u teorie institucí. Tomu, jak všichni výše uvedení myslitelé uchopili společenskou smlouvu, je věnována následující práce.

První kapitola se věnuje historickému vývoji teorií společenské smlouvy, specificky pak problému hypotetičnosti. Druhá kapitola, zaměřená již na soudobé autory, analyzuje, co je vlastně předmětem společenské smlouvy, čemu autorům jednotlivých teorií slouží. Třetí kapitola je zaměřena na to, jak jsou v jednotlivých teoriích popisovány strany společenské smlouvy. Zajímá mě, kdo to je, jaké má vlastnosti a co z toho plyne pro teorii samotnou. Čtvrtá kapitola uvádí čtenáře do poznatků teorie her. Je probráno věžňovo dilema a koordinační hry, včetně jejich významu pro právo. Rovněž je představeno širší pojetí společenské smlouvy jako systému pravidel, která umožňují vybrat z nekonečného množství

možných Nashových rovnováh. Pátá kapitola se věnuje pohledu J. Searla na instituce a společenskou smlouvu jako soubor institucí.

Než se však vydám do prostředí hypotetických kontraktů, závoju nevědomosti, věžňových dilemat a řečových aktů, rád bych poděkoval několika osobám, jejichž vliv na konečnou podobu této práce byl nemalý. Můj dík patří Ing. Davidu Lipkovi, PhD., vedoucímu katedry institucionální ekonomie VŠE v Praze, za neustálou ochotu diskutovat se mnou problémy ekonomie a práva, pomoc při shánění nedostupné literatury a upozornění, že existuje J. Searle. Za to, že tato práce obsahuje méně chyb, než by ceteris paribus obsahovala, vděčím Anně Markové.

Zvláště bych pak rád poděkoval JUDr. PhDr. Janu Wintrovi, PhD., za vedení mé diplomové práce, trpělivost, s jakou vždy čekal na další verzi, ochotu poskytovat konzultace i po telefonu a rovněž za to, že mě uvedl do myšlenkového světa J. Rawlse.

I. Společenská smlouva – jedna, či více tradic?

I. 1. Od Platóna k Rawlsovi

Platí-li známé tvrzení N. A. Whiteheada, že evropskou filosofickou tradici lze charakterizovat jako „sérii poznámek k Platónovi“, ¹ pojednání o teoriích společenské smlouvy jako o jednom z úhelných kamenů západního právního a politického myšlení nelze nezačít právě u tohoto řeckého filosofa. Hned ve třech Platónových dialozích zaznamenáváme existenci společenské smlouvy.

K Sókratovi, odsouzenému obcí k smrti a čekajícímu na návrat státní lodi z ostrova Délu, přichází jeho věrný přítel Kritón, aby Sókrata přemluvil k útěku z Athén. Podle mínění Kritónova se obec na Sókratovi provinila „největším zlem“, ² když jej nespravedlivě odsoudila. Sókratés si nespravedlnost počínání obce uvědomuje, přesto útěk odmítá a Kritónovi předvádí hypotetickou promluvu „zákonů“ obce, v níž můžeme spatřit jedno z prvních načrtnutí teorie společenské smlouvy v dějinách politického myšlení. Zákony svou závaznost vysvětlují tak, že jsou to právě ony, kdo umožnil Sókratovi narození, na jejich základě mu bylo dáno vzdělání, zákony mu umožnily účast na politickém životě obce. Sókratés měl možnost odejít, nevyhovovalo-li mu státní zřízení; pokud tak neučinil ani dříve, ani když měl možnost navrhnout si trest vyhnanství, pak se „skutkem dohodl“, ³ že bude za každých okolností poslouchat, cokoli zákony obce přikáží. Útěk před trestem tak pro Sókrata nepřichází v úvahu.

Zatímco Platónovo (Sókratovo) líčení v dialogu Kritón je přijímáno jako načrtnutí jistého druhu smluvního vztahu mezi jedincem a státem, kdy se jedinec konkludentně podřizuje zákonům státu, ⁴ interpretace debaty v druhé knize Ústavy naznačují Platónův odpor k možnému založení principů spravedlnosti smlouvou. ⁵ Glaukón predestírá údajně běžně přijímané pojetí spravedlnosti jako racionálního východiska ze situace extrémně egoistických jedinců, kteří páchají bezpráví, kdykoli tím mohou získat prospěch. Podle Glaukónova výkladu patrně sofistické pozice, ⁶ když lidé páchají a zároveň zakouší bezpráví

¹ Whitehead, N. A.: *Process and Reality*. Free Press, 2. vydání, 1979, str. 39.

² Platón: *Kritón*, 44d.

³ *Ibid*, 51e.

⁴ Srov. ovšem Weinrib, E.: „Obedience to the Law in Plato's Crito.“ *American Journal of Jurisprudence*, Vol. 27, 1982, str. 85-108.

⁵ Lewis, H. D.: „Plato and the Social Contract.“ *Mind*, Vol. 48, No. 189, 1939, str. 78-9.

⁶ Tomsa, B.: *Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, str. 44.

„(...) zdá se těm, kteří nejsou schopni tomuto uniknouti, ono pak si zvoliti, že by bylo prospěšné učiniti navzájem smlouvu, že nebudou bezpráví ani činiti ani trpěti. A odtud prý počali dávat si zákony a uzavírali mezi sebou smlouvy a nazvali nařízení dané zákonem zákonným a spravedlivým.“⁷

Sókratés s Glaukónem nesouhlasí a zbytek druhé knihy Ústavy je věnován vyvrácení možnosti kontraktuálního založení spravedlnosti.

Konečně v nejrozsáhlejším dialogu – *Zákonech* – zmiňuje Platón prostřednictvím bezejmenného Athéňana historickou zkušenost tří dórských království – Argu, Messény a Lakedaimónu, která byla založena přísahou poddaných zvoleným králům pomáhat v případě vnějšího ohrožení.⁸ Zde se k dodržování jistých pravidel nezavazují toliko poddaní králům; i těm totiž plynou povinnosti jednak vůči vlastním poddaným, jednak vůči vládcům a poddaným všech ostatních dórských království:

„(...) tři královské vlády se vespolek zavázaly přísahou, každá s každou ze tří obcí od králů ovládaných, podle společných zákonů, které si daly a o vládnutí a poslouchání vlády, jedni, že neudělají vládu postupem času a rodu násilnější, druzí, že pokud vládcové to budou dodržovat, ani sami královskou vládu nevyvrátí, ani nepřipustí, kdyby se o to pokoušeli jiní, a že králové budou pomáhat králům, kdyby se jim děla křivda, i lidu každé obce a lid druhému lidu i králům, kdyby se jim děla křivda.“⁹

Platón ve svém díle ideu společenské smlouvy nijak dále nerozvádí; výše uvedený přehled však naznačuje témata, jichž se teoretici společenské smlouvy v následujících staletích nějakým způsobem budou dotýkat; je-li společenský řád založen souhlasem, je tento souhlas explicitní, či implicitní? Uzavírají smlouvu vládce a ovládaní, nebo ovládaní mezi sebou? Činí tak z utilitárních důvodů racionálním uvážením? Je společenská smlouva hypotetický konstrukt, nebo lze nalézt společnosti, které byly smluvně založeny? Hledáním komplexních odpovědí se zhostili myslitelé 17. a 18. století, z nichž nejvýznamnější pro zrod soudobých teorií společenské smlouvy (a pro vývoj politické filosofie vůbec) jsou T. Hobbes, J. Locke, J. J. Rousseau a I. Kant.¹⁰

⁷ Platón: *Ústava*, 359a.

⁸ Platón: *Zákony*, 683e.

⁹ *Ibid.*, 684.

¹⁰ Výčet myslitelů, rozpracovávajících ideu společenské smlouvy, se těmito autory samozřejmě nevyčerpává, uvádím pouze ty, kteří mají zásadní význam pro práce autorů, na něž se tato práce zaměřuje – Rawlse, Nozicka, Buchanana, Gauthiera, Scanlona a dalších.

T. Hobbes přichází s myšlenkovým experimentem tzv. „přirozeného stavu“, stavu bez státu, který mu slouží jako výchozí situace pro zodpovězení otázky, proč a jak vzniká politický řád (stát). Přestože jsou si lidé v přirozeném stavu rovni, pluralita preferencí jednotlivých lidí a omezenost zdrojů nevyhnutelně vedou ke konfliktu, kdy „se snaží jeden druhého zničit nebo si ho podrobit“.¹¹ Přirozené sklony člověka, soupeřivost, nedůvěřivost a touha po slávě jsou hlavními příčinami sporů. Situaci bez nadřazené moci, která by imanentní konflikt odstranila, Hobbes nazývá „válkou každého proti každému“.¹² Za takových podmínek vymizí specializace a dělba práce, vzájemná směna bude omezena na minimum, přednost dostane spotřeba před výrobou, neboť o plody vlastní práce slabší jedinec snadno přijde. Život člověka bude „osamělý, ubohý, ošklivý, zvířecí a krátký.“¹³

Hobbesův přirozený stav má na první pohled strukturu tzv. jednokolového věžňova dilematu, což by vysvětlovalo, proč se jednotlivci v přirozeném stavu nezřeknou násilí a nedodržují závazky, ačkoli by na tom byli všichni lépe, pokud by tak učinili.¹⁴ Uvažujme dva jedince (pro ilustraci je nazvěme Adam a Eva) uzavírající v přirozeném stavu jakýsi „pakt o neútočení“. Každý z nich má volbu pakt porušit a zaútočit, nebo se paktu držet a útoku se vzdát. Vzájemná interakce dvou jedinců pak může mít čtyři výsledky, zachycené v Tabulce 1, v níž čísla ilustrují pomyslný prospěch jedince z každé varianty jednání.

Tabulka 1

	Neútočit (E)	Útočit (E)
Neútočit (A)	2, 2	0, 3
Útočit (A)	3, 0	1, 1

Adam uvažuje takto: pokud se Eva rozhodne být mírumilovná, můžu na ni zaútočit (Adam získá maximum, Eva nic – III. kvadrant), nebo budu také mírumilovný (Adam i Eva získají pro sebe druhý nejlepší výsledek – II. kvadrant). Pokud tedy Eva nebude útočit, získám nejvíc, pokud stejně zaútočím sám. Pokud Eva útočit bude a já budu mírumilovný, nezískám nic (I. kvadrant). Proto bude lepší zaútočit také a získat alespoň něco (IV. kvadrant). Bez

¹¹ Hobbes, T.: *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického*. Praha: OIKOYMENH, 2009, str. 88.

¹² Ibid., str. 89.

¹³ Ibid.

¹⁴ Hobbes, Ibid.: „Tomu, kdo tyto věci náležitě neuvážil, se může zdát divné, že by příroda lidi takto odlučovala a vedla je k vzájemnému napadání a ničení“.

ohledu na to, co udělá Eva, je tak racionální zaútočit. Uvažování Evy je symetrické, proto i bez ohledu na to, co udělá Adam, je pro Evu racionální útočit. Adam i Eva současně reagují nejlepším možným způsobem na jednání toho druhého. V jazyce teorie her, výše uvedený typ hry má pouze jednu Nashovu rovnováhu, a to ve IV. kvadrantu, kdy jsou na tom oba hůře, než kdyby se oba rozhodli neútočit.¹⁵

Jak píše Jean Hamptonová, přední expertka na dílo T. Hobbesa, některé části Leviathana naznačují, že Hobbes nebyl natolik pesimistický, aby si myslel, že lidé v sociální realitě hrají jednokolové hry.¹⁶ Existuje-li dostatečně vysoká pravděpodobnost, že Adam a Eva se potkají někdy v budoucnu (budou hrát vězňovo dilema opakovaně), berou v úvahu nikoli jen momentální prospěch, a do svých racionálních kalkulací zahrnují i potenciální budoucí výnosy z možné vzájemné interkace. Hra pak má mnoho Nashových rovnováh, z nichž v některých je racionální strategií neútočit.¹⁷ Kooperace v hobbesovském světě je tak možná, byť za omezujících předpokladů. Více k tomu v kapitole IV. Na tomto místě postačí připomenout, že k Hobbesově pojetí přirozeného stavu se vyjadřují téměř všichni soudobí teoretici společenské smlouvy, nezřídka právě za použití teorie her.

Jaké nabízí Hobbes řešení nepřiliš nadějných vyhlídek lidí v přirozeném stavu? K odstranění všudypřítomného (být potenciálního) konfliktu je třeba, aby lidé svěřili

„veškerou jejich moc a sílu jednomu člověku nebo jednomu shromáždění, aby byli nositelem jejich osoby a aby každý přijal a uznal sebe jako autora čehokoli, co ten, kdo nese jejich osobu, učiní (...) a v tomto ohledu podřídit každý svou vůli jeho vůli a své úsudky jeho úsudku.“¹⁸

Lidé ustaví suveréna, a to v jednostupňovém kontraktuálním procesu. Do závazku vstoupí každý s každým; každý se vzdá svého práva vládnout sám sobě, za podmínky, že tak učiní ostatní. Tím autorizují jako jednotná osoba svého vládce.¹⁹ Motivaci hobbesovských aktérů vstoupit do takového závazku pregnantně shrnuje John Rawls v posmrtně vydaných přednáškách o dějinách politické filosofie:

„Hobbesovým poznatkem je, že za normálních podmínek lidského života a za předpokladu neustále přítomné hrozby občanského konfliktu a kolapsu

¹⁵ Binmore, K.: *Game Theory: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2007, str. 18.

Na doporučení jedné kolegyně pro jistotu připomínám, že označení kvadrantů se řídí karteziánskou soustavou, tj. od I. vpravo nahore proti směru hodinových ručiček.

¹⁶ Hampton, J.: *Political Philosophy*. Oxford: Westview Press, 1997, str. 45-46.

¹⁷ Binmore, Ibid, str. 73.

¹⁸ Hobbes, Ibid, str. 120.

¹⁹ Hobbes, Ibid. Srovnej též Hampton, op. cit., str. 48.

do Přirozeného stavu má každý dostatečný a fundamentální zájem na podpoře efektivního Suveréna. Jestliže takový zájem existuje, každý racionální jedinec by uzavřel Společenskou smlouvu, pokud by na to přišlo.²⁰

J. Locke rovněž spekuluje o „přirozeném stavu“ a z něj odvozuje vznik politické vlády (státu). Za absence jediné nejvyšší autority je jedinec podřízen přirozenému zákonu, jenž zakazuje „poškozovat druhého v jeho životě, zdraví, svobodě nebo majetku“²¹, přičemž tento zákon jedinec i sám vynucuje vůči těm, kdo jej přestoupí. Nevýhodou takového uspořádání je, že jednotlivci budou soudci ve své vlastní věci a jejich vášně a stranickost při rozhodování přivede k chaosu (opět situace vězňova dilematu); je to ustavení politické vlády, co má takovému chaosu zabránit.²²

Děje se tak tím způsobem, že se každý (pravidlo jednomyslnosti) vzdá přirozené moci chránit vlastnictví a trestat přestupky a odevzdá ji společenství, které bude podle známých pravidel a nestranně rozhodovat spory.²³ V další fázi pak na základě většinového rozhodování ustaví systém politických institucí, které vyjasňují obsah přirozených zákonů a sankcionují je.²⁴ Souhlas s včleněním se do politické společnosti může být jak explicitní, tak konkludentní.²⁵ Ti, kdo budou zákony vynucovat, jsou instalováni do funkce pouze podmíněně; překročí-li meze svého oprávnění, mohou být nahrazeni – J. Hamptonová mluví v této souvislosti o Lockeovi jako o představiteli tzv. „teorie zastoupení“ (agency theory), zatímco Hobbes se zdá zastávat tzv. „teorii vzdání se práv“ (alienation theory).²⁶ Teorii zastoupení J. Locke se v textu budu věnovat v jejím modernizovaném pojetí, které představil R. Nozick, a to v kapitole III.

Koncept společenské smlouvy u J. J. Rousseaua stojí na čtyřech předpokladech. Zaprvé, lidé racionálně hájí své zájmy; zadruhé, lidé jsou na sobě vzájemně nezávislí a dospěli do bodu, v němž je společenská kooperace výhodná a žádoucí; za třetí, lidé mají stejnou schopnost

²⁰ Rawls, J.: *Lectures on the History of Political Philosophy*. (Ed. Samuel Freeman). Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007, str. 33.

²¹ Locke, J.: *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1992, str. 32.

²² Ibid, str. 36.

²³ Ibid, str. 79.

²⁴ Ibid, str. 85-88.

²⁵ Ibid, str. 101.

²⁶ Hampton, op. cit., str. 41. Srovnej však Forsyth, M.: „Hobbes's contractarianism. A comparative analysis.“ In: Boucher, D., Kelly, P. (eds.): *The Social Contract from Hobbes to Rawls*. London, New York: Routledge, 1994, str. 35-51. Forsyth argumentuje, že dělicí čarou mezi jednotlivými teoretiky společenské smlouvy není dichotomie zastoupení-vzdání se práv, ale to, zda smluvní teorie přiznává primát politickému řádu, nebo vnitřnímu morálnímu právu.

posoudit, co je v jejich zájmu, a podle toho jednají; za čtvrté, lidé mají stejný smysl pro spravedlnost a jednají podle něj.²⁷

Základní problém, který podle Rousseaua společenská smlouva řeší, je

„naléztí formu sdružení, které by bránilo a ochraňovalo vší společnou silou osobu a majetek každého člena, a podle níž by každý poslouchal jenom sama sebe, i když se sloučí se všemi, a zůstával svobodným jako dříve.“²⁸

Každý jednotlivec vstoupí do svazku s ostatními tak, že předá „všechnu svou moc pod nejvyšší řízení obecné vůle“²⁹, čímž vytvoří novou entitu (veřejnou osobu). Podle Rousseaua tímto aktem jednotlivci nic neztrácí, postoupení práv je vyváženo ziskem větší moci k zachování svobody a dosavadních statků. Jak ale upozorňuje například Jeremy Jennings, jsou to pouze jednotliví lidé, nikoli nově vzniklá entita, kdo vůbec může smlouvu porušit, a tak se Rousseau jinou cestou dostává tam, kde skončil jeho předchůdce Hobbes – „společenská smlouva dává suverénovi nad jeho poddanými absolutní moc“.³⁰

Pro práci soudobých autorů je spíše než mnohdy nekonzistentní a nejasným jazykem psané dílo *O společenské smlouvě* daleko zajímavější jeho esej *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Když vysvětluje, že egoistického jedince zkušenost naučila při dosahování vlastních cílů někdy spoléhat na kooperaci s ostatními, uvádí Rousseau jako ukázkou motivačního schématu jedince příklad honu na jelena:

„Měl-li se ulovit jelen, všem bylo jasné, že aby byl lov úspěšný, musí každý poctivě setrvat na svém místě. Když se ale náhodou stalo, že do blízkosti některého z lovců přiběhl zajíc, není pochyb, že se lovec bez zaváhání vrhnul za zajícem, a když ho chytil, málo ho zajímalo, že svým jednáním způsobil neúspěch ostatních.“³¹

Moderní teorie her vzala tento příklad za svůj a pojmenovala po něm jeden typ tzv. koordinační hry, která má, narozdíl od výše uvedeného věžňova dilematu, dvě Nashovy rovnováhy – jedna spočívá ve společném lovu zajíce, druhá ve společném lovu jelena. Tuto hru znázorňuje matice v Tabulce 2.

²⁷ Rawls, op. cit. pozn. 20, str. 217-219.

²⁸ Rousseau, J. J.: *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2002, str. 24.

²⁹ Ibid, str. 25.

³⁰ Jennings, J.: „Rousseau, social contract and the modern Leviathan.“ In: Boucher, Kelly, op. cit., str. 120.

³¹ Rousseau, J. J.: *On the Origin of Inequality*. New York: Cosimo, Inc., 2005, str. 65.

Tabulka 2

	Jelen (E)	Zajíc (E)
Jelen (A)	4, 4	0, 3
Zajíc (A)	3, 0	2, 2

Jelen má vyšší hodnotu než zajíc; když jeden z lovců, Adam, bude lovit zajíce, bude pro Evu lepší lovit také zajíce, pokud bude Adam lovit jelena, bude pro Evu výhodnější se připojit. Ten, kdo se rozhodne lovit jelena, riskuje, že druhý nebude kooperovat a jelen uteče. Naproti tomu lovec zajíce sice neriskuje nic, zato se rovnou připraví o možnost vyššího zisku. To, zda se lovci zkoordinují v té Nashově rovnováze, která slibuje vyšší výnos (II. kvadrant), je otázkou jejich vzájemné důvěry v to, co učiní ten druhý. Někteří autoři jsou toho názoru, že hra „hon na jelena“ (stag hunt) lépe než jiné typy her ztělesňuje problém koordinace mezi lidmi, a měla by tak být základem studia otázky společenské smlouvy spíše než vzpomínané věžňovo dilema.³² K této problematice se vrátím v kapitole IV.

Posledním z klasiků teorie společenské smlouvy, na jehož dílo bylo ve 20. století navázáno, je I. Kant. Kant rozlišuje typy smluv, v nichž se lidé spojují za nějakým libovolným žádoucím účelem (např. u kupní smlouvy je finálním účelem směna zboží za peníze), a smlouvami, u nichž „spojení je samo o sobě účelem (...) a které je tedy nepodmíněnou a první povinností v každém vnějším vztahu lidí vůbec.“³³

Takovou smlouvou je smlouva společenská (v Kantově terminologii „původní“), jíž lidé formují stát:

„Akt, jímž se lidé formují do státu, je původní smlouvou. Přesněji řečeno, původní smlouva je pouhou ideou tohoto aktu, v jejímž rámci jsme vůbec s to uvažovat o legitimitě státu. V souladu s původní smlouvou se každý příslušník národa vzdává své vnější svobody, aby ji v zápětí okamžitě znovu nabyt jako člen společnosti, tedy národa považovaného za stát.“³⁴

³² Skyrms, B.: „Stag Hunt.“ Presidential Address. Pacific Division of the American Philosophical Association, březen 2001, dostupné na <http://www.lps.uci.edu/home/fac-staff/faculty/skyrms/StagHunt.pdf>.

³³ Ve spise *O obecném rčení*. Viz Kant, I.: *K věčnému míru. O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Praha: OIKOYMENH, 1999, str. 68.

³⁴ Kant, I.: *The Metaphysics of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, str. 127.

Takový druhu kontraktu zajistí právo člověka určit a proti vnějším zásahům druhých zajistit každému, co jeho jest. Do kontraktu lidé nevstupují z utilitárních důvodů, ale proto, „že tomu tak chce sám rozum, a sice rozum a priori zákonodárný, který nebere ohled na žádný empirický účel.“³⁵

Pro moderní učení o společenské smlouvě je Kant klíčový ve dvojitým ohledu. Zaprvé, na rozdíl od svých předchůdců výslovně odmítá spekulovat na téma historicity společenské smlouvy; tu, píše Kant, „naprosto není nutné (ba ani možné) předpokládat jako faktum“.³⁶ Jde o pouhou „ideu rozumu“.³⁷ Na společenskou smlouvu je tak možné pohlížet jako na hypotetický konstrukt. Zadruhé, tento konstrukt nemá ambice *vysvětlit* vznik aktuálních politických společností (států), nýbrž poskytnout jejich *ospravedlnění*. Jinými slovy, společenská smlouva slouží jako jakési normativní brýle, které si nasazují vládcí a zákonodárci, aby jejich pomocí nahlédli, zda by jimi vydaná opatření prošla testem souhlasu poddaných, pokud by se takový test měl uskutečnit.³⁸

Po Kantovi zažívá společenská smlouva jako použitelný koncept politické filosofie rychlý pád. Společenskou smlouvu jako možný základ sociální kooperace odmítají Hegel i Marx, před nimi Hume a Bentham, byť každý z rozdílných důvodů. Není významnějšího autora, který by považoval ideu společenské smlouvy za hodnu následování či rozpracování, natož aby přišel s vlastním originálním pojetím. Ještě v roce 1939 tak může David Lewis s lítostí konstatovat, že „doktríně společenské smlouvy se dostává pouze málo vážné pozornosti“.³⁹

Tato skutečnost se mění od 50. let 20. století. Nejprve se etické postuláty pomocí ideje „původního stavu“, tolik připomínající klasiky, pokusí s pomocí moderních metod racionální volby formulovat pozdější nositel Nobelovy ceny za ekonomii J. Harsanyi. O tři roky později přichází J. Rawls se základním článkem *Justice as Fairness*, v němž explicitně odkazuje na ideu společenské smlouvy. G. Tullock a J. Buchanan (rovnež pozdější nositel Nobelovy ceny za ekonomii) v práci, která dala vzniknout tzv. škole veřejné volby, uvažují hypotetický stav, v němž se mají lidé rozhodnout o základních pravidlech fungování společnosti. Skutečnou „renesanci“ smluvní teorie⁴⁰ pak představuje Rawlsova *Teorie spravedlnosti* – renesanci ve dvojitým smyslu. Jednak je Rawls prvním myslitelem od dob Kanta, který na ideji

³⁵ Kant, op. cit. pozn. 33, tamtéž.

³⁶ Ibid, str. 74-75.

³⁷ Ibid.

³⁸ Williams, H.: „Kant and the social contract“. In: Boucher, Kelly, op. cit., str. 143.

³⁹ Lewis, op. cit., str. 684.

⁴⁰ Koller, P.: „Nové teorie smlouvy“. In: Ballestrem, K., Ottmann, H.: *Politická filosofie 20. století*. Praha: OIKOYMENH, 1993, str. 271.

společenské smlouvy vystavěl vlastní koncepci spravedlivého politického řádu, jednak odstartoval rozmach dalších originálních teorií společenské smlouvy, které se nějakým způsobem musely s Rawlsem nastolenými tématy vypořádat. Platí to pro J. Buchanana, D. Gauthiera, T. M. Scanlona, omezeně pro R. Nozicka i moderní autory teorie her.

I. 2. Druhy teorií společenských smluv

Michael Lessnoff tvrdí, že existuje jediná, nepřerušovaná tradice autorů píšících o společenské smlouvě, jdoucí od Rawlse přes Hobbese zpět až do starověkého Řecka, a že je možné formulovat jakési „jádro“ společné všem autorům této tradice.⁴¹ Jak je však patrné i z výše uvedeného stručného přehledu, idea společenské smlouvy u jednotlivých autorů slouží různým účelům, má různý ontologický status, uzavírají ji odlišné kategorie subjektů. Pokus nalézt mezi všemi autory společný jmenovatel je možno učinit jen za cenu až přílišné generalizace. Abych parafrázoval výrok Ronalda Coase o využívání statistických dat v ekonomické teorii, mohli bychom jednotlivé autory a jejich texty mučit tak dlouho, až by se k nějakému společnému obecnému základu nakonec přiznali.

Aby se takovému mučení vyhnuli, navrhuji D. Boucher a P. Kelly pro přehlednost jednotlivé teorie rozdělit do tří skupin, o nichž můžeme prohlásit, že reprezentují odlišnou „tradici“ společenské smlouvy. Jde o tradici „morální“, „občanskou“ a „ústavní“.⁴² Je však třeba mít na paměti, že jde o pouze o umělé „zaškatulkování“ sloužící k větší přehlednosti a že jednotlivé „škatulky“ nejsou vzájemně exkluzivní.

Tradice morálních kontraktariánů sahá k sofistům, kteří, na rozdíl od Platóna, připouštěli možnost založit smlouvou samotné principy morálky. David Gauthier, nejvýznamnější moderní proponent této tradice, argumentuje, že důvod, proč bychom měli jednat morálně, je náš vlastní sebezájem. Lidé jako racionální maximalizátoři svého užitku přistoupí na taková morální omezení, která jim umožní dosáhnout „kooperativního přebytku“, tj. relativně většího koláče benefitů (široce definovaných), než by se jim dostalo ve stavu bez společenské kooperace.⁴³

Širší a známější je tradice občanských kontraktariánů, kam můžeme řadit Hobbese, Locke, Rousseau a Kanta, z moderních autorů pak Rawlse, Nozicka i Buchanana. Cílem teorií těchto autorů je v nejobecnějším smyslu řečeno „legitimizovat donucovací politickou autoritu,

⁴¹ Podle Boucher, Kelly, op. cit.

⁴² Boucher, D., Kelly, P.: „The social contract and its critics. An overview.“ In: Boucher, Kelly, op. cit., str. 1.

⁴³ Ibid, str. 3.

nebo hodnotit donucovací omezení nezávisle na legitimitě autority, od níž se tato omezení odvozují“.⁴⁴

Poslední, v současné době nejméně významnou tradicí, je tradice „ústavních kontraktariánů“, u nichž nejde ani tak o legitimní ustavení politického řádu, ale o definování vzájemných povinností vládce a ovládaných. Podle Bouchera a Kellyho jde o tradici „juristickou“, mající kořeny ve Starém zákoně, římském právu a feudálních vztazích mezi králi a jejich vazaly.⁴⁵

S jiným možným, na způsob vyslovení souhlasu s politickým řádem zaměřeným dělením teorií společenských smluv přišel D. Gauthier, který rozlišuje mezi „originálním“, „explicitním“, „tacitním“ a „hypotetickým“ kontraktarianismem.⁴⁶

Právě hypotetičnost společenské smlouvy je tématem, kterému je před rozebíráním detailů jednotlivých soudobých teorií třeba věnovat alespoň stručnou pozornost, a to z prostého důvodu – ze současných relevantních autorů v oblasti politické filosofie není nikdo, kdo by se věnoval exkluzivně otázce historických, reálných společenských kontraktů. Prim hraje kantovský přístup, jenž hledá odpověď na otázku, zda, jakým způsobem a za jakých podmínek *by* lidé mohli utvořit legitimní (spravedlivý) politický řád (stát). Jinými slovy, pozornost soudobého kontraktarianismu se zaměřuje na otázku *ospravedlnění*.

I. 3. Společenská smlouva jako hypotetický konstrukt

Opozice proti konceptu společenské smlouvy jako něčeho, co by mohlo zavazovat členy společnosti, se formovala zejména na podkladě banální otázky: viděl někdy vůbec někdo nějakou společenskou smlouvu? Zatímco Locke na toto téma spekuluje, Hobbes připouští, že nikdy žádná být ani nemusela. Jednoznačně zápornou odpověď si pak doslova „užila“ řada autorů. Za příklad můžeme uvést J. Benthama. Když Bentham komentuje dílo W. Blackstonea, píše:

„Pokud jde o Původní Smlouvu (...) Důraz na ni dříve, a stále ještě dnes některými kladený z ní činí předmět nikoli nehodný pozornosti. Dokud jsem si nevšiml zmínky o ní u našeho autora, doufal jsem, že tato chiméra byla zcela vyvrácena panem Humem. Myslím, že o ni dnes neslyšíme tak často jako dříve.

⁴⁴ Ibid, str. 4.

⁴⁵ Ibid, str. 10.

⁴⁶ Gauthier, D.: *Moral Dealing: Contract, Ethics and Reason*. Ithaca, London: Cornell University Press, 1990, str. 52-54.

Nezničitelné prerogativy lidstva nemají zapotřebí stát na písečných základech fikce.“⁴⁷

David Hume uznává, že první organizované státní útvary nějakým způsobem musely být založeny na určité formě *souhlasu*; je však jinou otázkou, zda se existující státy mohou dovolávat tohoto souhlasu jako legitimizujícího důvodu, což Hume odmítá s tím, že něco takového se přičí rozumu, zkušenosti a dějinám.⁴⁸ Jednak tento původní souhlas pouze ex post dovozujeme z přirozených sklonů člověka (jde tedy o spekulaci z oboru „teoretické historie“), jednak není jasné, proč by souhlas předchozích generací měl zavazovat generace následující.⁴⁹ O implicitním souhlasu lockeovského typu smýšlí Hume rovněž s podezřením, když píše, že jediným smysluplným pojetím implicitního souhlasu je případ, kdy se cizinec dobrovolně usadí v nějaké zemi, přičemž je předem informován o detailech místního zřízení.⁵⁰

Představme si, že bychom se vydali do ulic v okolí Právnické fakulty UK a začali se ptát kolemjdoucích, zda souhlasí se současným politickým uspořádáním v nejobecnějším smyslu. Patrně bychom nedostali jednoznačně kladnou odpověď. Moderním teoretikům společenské smlouvy tak nejde o otázku, zda skuteční lidé vyjadřují skutečný souhlas s politickým uspořádáním. Spokojí se s uvažováním nad tím, jak *by* se lidé vyjádřili, *kdybychom* se skutečně vydali do ulic na průzkum. V tomto smyslu je jejich uvažování hypotetické.

Hypotetičnost soudobých teorií společenské smlouvy jde však ještě dále. Vezměme kupříkladu Rawlse – stranami jeho smlouvy jsou empirické reality zbavené entity, které nikdy neexistovaly a existovat nebudou, neboť se nachází za „závojem nevědomosti“. Michael Sandel tak může napsat, že taková teorie je „dvojitě hypotetická“.⁵¹ Povšimněme si zajímavého vývoje. Klasici teorie společenské smlouvy (s výjimkou Kanta) se alespoň nějak zabývají historicitou společenské smlouvy. David Hume takové nahlížení zpochybnil a v interpretaci Benthamově ideu společenské smlouvy pohřbil na základě její neprokázané historické reality.⁵² Renesance smluvní teorie ve 20. století pak stojí na tom, že její hlavní představitel koncept společenské smlouvy odtrhne zcela od reálného světa a reálných lidí, a to ve snaze najít principy, které by měly ovládat skutečnou, soudobou společnost.

⁴⁷ Citováno podle Boucher, Kelly, op. cit., str. 20.

⁴⁸ Hume, D.: „Of the Original Contract“. In: Hume, D.: *Political Essays* (ed. Haakonssen, K.). Cambridge: Cambridge University Press, 1994, str. 188.

⁴⁹ Ibid, str. 189.

⁵⁰ Ibid, str. 194.

⁵¹ Sandel, M.: *Liberalism and the limits of justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, str. 105.

⁵² Jestli je Benthamova interpretace správná, je jiná otázka. K tomu např. Castiglione, D.: „History, reason and experience: Hume’s arguments against contract theories“. In: Boucher, Kelly, op. cit., str. 97-116.

II. Předmět společenské smlouvy

Soudobé teorie společenské smlouvy tento koncept používají k ospravedlnění různých druhů sociálních fenoménů. Liší se v tom, jakým skutečným společenská smlouva vlastně propůjčuje normativní sílu. Jinými slovy, jednotlivé teorie odpovídají jiným způsobem na otázku po předmětu společenské smlouvy. D. Gauthier a T. M. Scanlon pomocí konceptu společenské smlouvy odvozují morální pravidla; J. Rawls hledá principy spravedlnosti; R. Nozick a J. Buchanan se snaží ospravedlnit existenci státu jako donucovací organizace.

II. 1. Ospravedlnění morálních pravidel

Nejambicióznějším soudobým kontraktariánským projektem se zdá být pokus Davida Gauthiera, formulovaný v jeho díle *Morals by Agreement*,⁵³ o odvození morálních pravidel z non-morálního předpokladu o člověku jakožto maximalizátoru subjektivního užitku. Gauthier se snaží ukázat, že pokud mají morální principy praktický vliv na naše jednání, není to proto, že by „lákavě našeptávaly našim tužbám, ale proto, že dokáží přesvědčit náš úsudek“.⁵⁴ Přijetí morálních principů je racionální proto, že je zdůvodnitelné jako meta-strategie, která jednotlivci zajistí širší možnost dosahování vlastních cílů a vlastního užitku oproti situaci bez těchto principů. Filosof Brian Barry rozděluje etické teorie na ty založené na „vzájemné výhodnosti“ a na tzv. teorie „nestrannosti“, přičemž Gauthierovu teorii „morálky podle dohody“ řadí do první kategorie.

Gauthier tvrdí, že to, co nazýváme morálními principy, není ničím jiným než *potenciálně* vzájemně *odsouhlasitelnými* omezeními (constraints) vlastního jednání:

„Morálka jen tak nevyskakuje jako králík z prázdného klobouku. Spíše (...) jednoduše vyvstává z aplikace maximalizujícího pojetí racionality na určité struktury interakce. Vzájemně odsouhlasená omezení představují racionální odpověď na takové struktury.“⁵⁵

Individuální aktéři v realitě jednají buď tak, že berou situaci, v níž se nachází, za danou, a v takovém případě je teoreticky racionální pouze takové jednání, které vede k přímé maximalizaci užitku, která zahrnuje i porušení dohod, k nimž se aktér zavázal, pokud to s sebou nese větší užitek. Jedinec čelí tzv. parametrické volbě. Naproti tomu strategické volbě čelí jedinec A tehdy, když si uvědomuje, že výsledek jeho volby závisí částečně na tom, co

⁵³ Gauthier, D.: *Morals by Agreement*. Oxford: Oxford University Press, 1986.

⁵⁴ *Ibid*, str. 1.

⁵⁵ *Ibid*, str. 9.

udělají ostatní, a zároveň jejich výsledek závisí na tom, co udělá A.⁵⁶ Racionalita volby v takové situaci závisí na tom, zda by se na daném výsledku racionální aktéři shodli.⁵⁷ Aby mohli aktéři dosáhnout na ovoce kooperace a rozdělit si je, musí sami sebe omezit, a to dohodou.

Dohody aktéři dosáhnou ve vyjednávacím procesu, v němž je podle Gauthiera všemi aktéry akceptovatelný toliko jediný princip rozdělení benefitů kooperace, a to princip tzv. minimálního relativního ústupku (minimal relative concession). Jedinec A si při vyjednávání s jedincem B nárokuje sto procent výnosů, které byly umožněny vzájemnou kooperací, a jedinec B rovněž, takže k dohodě nejprve nedojde. Obě strany musí činit postupné ústupky ze svých požadavků a snaží se maximalizovat podíl toho, co nakonec dostanou, oproti tomu, co požadovaly původně. Čím větší relativní ústupek učiní A oproti relativnímu ústupku B, tím legitimnější důvod má B k odmítnutí dohody. Čím menší jsou maximální možné relativní ústupky jednotlivých aktérů, tím spíše bude dohoda uzavřena.⁵⁸

Máme-li dohodu o rozdělení benefitů kooperace, ještě to neznámá, že bude dodržována. Gauthier se snaží prokázat, že dodržet dohodu je racionální. Podle Gauthiera existují dva typy jedinců – maximalizátorů užítka. Bezprostřední maximalizátor (straightforward maximizer) je ten, který drží dohody do té doby, dokud užitek z jejich porušení nepřevyšuje užitek z dodržení dohody. V situaci strukturované jako věžňovo dilema pak nebude bezprostřední maximalizátor kooperovat. Naproti tomu tzv. omezený maximalizátor (constrained maximizer) dohody dodržuje i tehdy, pokud pro něj nejsou momentálně výhodné.⁵⁹ Gauthier argumentuje, že aby jedinci mohli využívat výhod sociální kooperace (relativně větší koláč benefitů oproti stavu bez kooperace s ostatními), musí v sobě vyvinout určitou vnitřní dispozici k dodržování dohod. Jaký mechanismus k tomu jedince přiměje?

Mějme Adama jako omezeného maximalizátora a Evu jako bezprostředního maximalizátora. Pokud Adam neví, že Eva je bezprostřední maximalizátor, naivně s ní vstoupí do nějakého kooperativního podniku a při nejbližší příležitosti, která se Evě naskytne, bude zrazen a na svou neznalost doplatí. Kdyby však měl Adam schopnost prohlédnout, zda v sobě Eva vyvinula dispozici k dodržování dohod, či nikoli, nikdy by s ní nekooperoval. Naopak, do kooperace by vstupoval jen s těmi, které by identifikoval jako omezené maximalizátory se

⁵⁶ Ibid, str. 21.

⁵⁷ Vallentyne, P.: „Gauthier’s three projects“. In: Vallentyne, P. (ed.): *Contractarianism and Rational Choice: Essays on David Gauthier’s Morals by Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, str. 6.

⁵⁸ Ibid, str. 8-9.

⁵⁹ Gauthier, op. cit. pozn. 53, str. 167-8.

stejnou dispozicí k dodržování dohod, jakou má on sám. Sebezájem na větším podílu na benefitech sociální kooperace vede omezené maximalizátory k tomu, aby signalizovali svému okolí, že dodržují dohody. Čím více omezených maximalizátorů se bude navzájem nacházet, tím vyšší budou výhody kooperace a zároveň i jejich schopnost detekovat sobě podobné i bezprostřední maximalizátory.⁶⁰ Nevýhodou takového „odkrývání karet“ je, že bezprostřední maximalizátoři poznají, které z potenciálních partnerů si vybrat, aby na nich mohli „zradou“ vydělat. Pochopitelně si vyberou omezené maximalizátory, neboť tito dodržují dohody v každém případě a je jednoduché na nich „vydělat“.

Máme zde tedy dva dopady signalizace vlastní dispozice – na jednu stranu se Adam ukazuje jako vhodný partner pro kooperaci, na straně druhé se vystavuje relativně vyššímu nebezpečí, že bude podveden nějakým bezprostředním maximalizátorem. Gauthier tvrdí, že v čase bude schopnost omezených maximalizátorů se navzájem rozpoznat růst, zatímco schopnost jedinců v obou táborech se efektivně před „těmi druhými“ skrýt zůstane konstantní. Dynamika jakéhosi sebesilujícího procesu zajistí, že nakonec ve společnosti převládnu omezení maximalizátoři se sklony k dodržování dohod.

V této souvislosti je nutné poznamenat, že Gauthier čelí kritice mnoha autorů. Za příklad uveďme Margaret Mooreovou, která zpochybňuje realističnost psychologického profilu Gauthierových maximalizátorů:

„Gauthier předpokládá, bez argumentu, že lidé jsou schopni rozpoznat vnitřní dispozice u druhých s velmi vysokým stupněm přesnosti. Takový předpoklad je nerealistický, zejména pokud si uvědomíme, že jediným rozdílem mezi omezeným a bezprostředním maximalizátorem spočívá ve vnitřní dispozici, kterou na sebe sami uvalili ohledně toho, co je racionální udělat (...) Jak mohou lidé přesně zjistit, kteří lidé přijali kterou meta-strategii – zejména tehdy, když podle předpokladu se bezprostřední maximalizátoři snaží ve styku s druhým táborem svou dispozici zamaskovat?“⁶¹

Pro Gauthierovu teorii je podstatné, že pokud připustíme, že výše uvedená dynamika bude fungovat, nemusí se jeho teorie spoléhat na mechanismus opakovaně hraných vězňových

⁶⁰ Ibid, str. 180-181.

⁶¹ Moore, M.: „Gauthier’s contractarian morality“. In: Kelly, Boucher, op. cit, str. 218-19. Kromě toho se Mooreová ptá, co budou omezení maximalizátoři dělat, když zjistí, že ve společnosti jich je jednoduše nedostatek na to, aby měli s kým kooperovat. Odkrytí jejich dispozice dodržovat dohody povede k tomu, že budou častěji objektem vykořisťování ze strany bezprostředních maximalizátorů.

dilemat (nebo jiných her), kde je dodržování dohod „vynuceno“ hrozbou odvety a kde svou významnou roli hraje reputace jednotlivých účastníků.

S jiným, rovněž kontraktuálním založením morálky přichází harvardský filosof Thomas Scanlon ve své knize *What We Owe to Each Other*.⁶² Morálku chápe v užším smyslu jako morálku mezilidských vztahů, doménu, která má co do činění „s takovými věcmi jako povinnost pomáhat druhým a zákaz škodit druhým, zabíjet, donucovat a podvádět“.⁶³ Tento výsek morálky nazývá morálkou „dobrého a špatného“.⁶⁴

Scanlonův projekt je kantovský v tom smyslu, že rozvíjí Kantův názor, že bychom s druhými měli zacházet jako s cíli o sobě, nikoli jako s prostředky dosahování našich vlastních cílů.⁶⁵ Scanlon píše:

„Respektování hodnoty lidského (racionálního) života vyžaduje, abychom s racionálními bytostmi zacházeli pouze takovými způsoby, které by byly dovoleny principy, jež by tyto bytosti nemohly rozumně odmítnout vzhledem k tomu, že samy také hledají principy vzájemného uspořádání, které by jiné racionální bytosti nemohly rozumně odmítnout.“⁶⁶

Na jiném místě pak shrnuje svou verzi toho, jaká jednání máme považovat za „špatná“ (wrong):

„Skutek je špatný tehdy, pokud by jeho provedení za daných podmínek bylo zapovězeno jakoukoli sadou principů obecné regulace chování, jež by nikdo nemohl rozumě odmítnout jako základ pro informovanou, nevynucenou, obecnou dohodu.“⁶⁷

Jinak řečeno, Scanlon představuje slabší verzi ospravedlnění morálky či společenských norem než třeba Gauthier nebo Rawls, kteří hledají principy, na nichž se racionální bytosti za jistých podmínek *shodnou*. Scanlonův justifikační test je negativní, neboť staví na potenciální odmítnutelnosti principů.⁶⁸

⁶² Scanlon, T. M.: *What We Owe to Each Other*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of the Harvard University Press, 1998.

⁶³ Scanlon, op. cit., str. 6.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Viz heslo „Contractualism“. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné na <http://plato.stanford.edu/entries/contractualism/>.

⁶⁶ Scanlon, op. cit., str. 106.

⁶⁷ Ibid, str. 153.

⁶⁸ Principy pak rozumí „obecné závěry o statusu různých důvodů pro jednání (...) Principy mohou některá jednání vyloučit tak, že odmítnou důvody, na nichž by bylo jednání založeno, avšak ponechávají široký prostor pro interpretaci a uvážení“. Ibid, str. 199.

Otázkou je, co to znamená nějaké principy „rozumně odmítnout“ (reasonably reject). Abychom ji mohli zodpovědět, musíme nejprve osvětlit pojem „rozumného“ (reasonable) a odlišit jej od pojmu „racionálního“ (rational).

Scanlon míní racionálním jednáním takové, kdy jednající „má všechny informace o vlastní situaci a možných směrech jednání, je si vědom celé škály důvodů, které se týkají ostatních v dané situaci a korektně (logicky) uvažuje o tom, čemu tyto důvody slouží.“⁶⁹ Jsou-li všechny tyto podmínky splněny, hovoříme o „ideálně racionálním“ jednajícím. Naproti tomu iracionální jedinec je takový, který si je sice vědom nějakých důvodů pro jednání, ale není schopen jim přiřadit řádnou váhu při jednání, nebo je vůbec nebere v úvahu – student ví, že by se měl učit na zkoušku, ale místo učení jde večer před zkouškou na pivo. Mezi těmito dvěma extrémy pak nacházíme oblast „(ne)rozumného“. Soudy o rozumnosti nějakého jednání jsou „relativní vůči určité sumě informací a určité škále důvodů, z nichž obé mohou být méně než kompletní.“⁷⁰ Můžeme tak např. někoho napomenout, že na pohřbu neměl vtipkovat (bylo to nerozumné, nikoli však neracionální).

Rozumnost v oblasti morálky v užším smyslu podle Scanlona se pak týká určité říše důvodů, pro které je možno nějaký princip odmítnout jako základ pro řízení mezilidských vztahů. Takovýchto důvodů může být celá řada, např. skutečnost, že uplatnění principu dovoluje arbitrární jednání, jedince nepřiměřeně zatěžuje nebo se dotýká jeho blahobytu. Stratton-Lake proto označuje Scanlonův kontraktualismus za pluralistický.⁷¹ Na druhou stranu nikoli každý důvod, který uvedeme jako potenciální základ pro odmítnutí principu, je normativně relevantní. Scanlon proto stanoví určitá omezení pro možná odmítnutí.

Za prvé, důvody, které vzneseme pro odmítnutí nějakého principu, musí mít *osobní* povahu. Pro morálku mezilidských vztahů není relevantní např. hodnota přírodního nebo kulturního bohatství sama o sobě.⁷²

Za druhé, důvody pro odmítnutí musí mít *generickou* povahu. Podle Scanlona je při zvažování odmítnutelnosti principu nutno posoudit jejich „akceptovatelnost obecně“⁷³, jejíž vysvětlení částečně připomíná podmínky Rawlsova „závoje nevědomosti“. Jak píše Scanlon:

⁶⁹ Ibid, str. 32.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Stratton-Lake, P.: „Introduction.“ In: Stratton-Lake, P. (ed.): *On What We Owe to Each Other*. Oxford: Blackwell Publishing, 2004, str. 10.

⁷² Scanlon, op. cit., str. 220.

⁷³ Ibid, str. 204.

„Jelikož při posuzování nevíme, kteří konkrétní jednotlivci budou principem nějakým způsobem ovlivněni (kdo bude zasažen jako jednající, po nichž se požaduje určité chování, kdo bude potenciální oběť, kdo náhodný přihlížející atd.), naše hodnocení nesmí být založeno na partikulárních cílech, preferencích a jiných charakteristikách specifických jedinců. Místo toho se musíme spoléhat na obecně dostupné informace o tom, co lidé důvodně chtějí.“⁷⁴

Za třetí, pro odmítnutí nestačí mít za to, že nějaký princip je prostě „špatný“, neboť by to znamenalo, že celý kontraktualistický projekt se točí v kruhu – kategorii „špatného“ by totiž bylo nutno posuzovat „podle nějakého non-kontraktualistického standardu“.⁷⁵

Za čtvrté, každý jedinec může vznášet námitky vůči principům jen sám za sebe.⁷⁶ Jinými slovy to znamená, že představený model kontraktualismu neumožňuje tzv. agregaci (užitků, dober, hodnot obecně) a představuje tak alternativu vůči různým formám konsekvenencialismu, jejichž „modus ospravedlnění“ spočívá na nějaké formě maximalizace.⁷⁷ Uveďme příklad.

Pan Novák je televizní technik. Během přenosu finálového zápasu žen Wimbledonu, jež sleduje 100 milionů lidí, se na něj zřítí část vysílače, přičemž mu způsobí středně těžké zranění a periodicky elektrické šoky. Jeho zranění se však časem nijak nezhorší. Zabránit jeho utrpení můžeme tak, že vysílač vypneme, avšak tím přerušíme vysílání na tak dlouho, že po zapnutí už může být po zápase, a 100 milionům lidí tak zkazíme sobotní odpoledne. Otázka zní, máme počkat, až zápas skončí?

Představitel čistého utilitarismu by odpověděl kladně, neboť i minimální užitek jednotlivce násoben počtem lidí by převážil negativní užitek pana Nováka.⁷⁸ Podle Scanlonova pojetí kontraktualismu by odpověď byla záporná. Principem by zde bylo, že je-li možné ušetřit člověka utrpení na úkor zábavy jiných lidí, byť by jich bylo velké množství, je třeba tak učinit. Podle Scanlona takovýto princip *není možné* rozumně odmítnout, neboť „menší užitky jiných nemají žádnou ospravedlňující váhu, protože ve skutečnosti není žádný jedinec,

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid, str. 216. K tomu viz níže.

⁷⁶ Stratton-Lake, P., op.cit., str. 11.

⁷⁷ Scanlon, op. cit., str. 229-30.

⁷⁸ Upraveno podle Scanlon, op. cit., str. 235. Ponechávám stranou otázku meziosobního srovnání užitku a vycházím z typového příkladu. Na tomto „slavném“ hypotetickém případě různí autoři jednak testují smysluplnost Scanlonova kontraktualismu a jeho odmítání principu agregace (srov. Raz, J.: „Numbers, With and Without Contractualism.“ In: op. cit. pozn. 71, str. 46-66), jednak s jeho pomocí napadají v současné době patrně nejvlivnější odnož utilitarismu (konsekvenencialismu) – ekonomickou analýzu práva. K tomu srov. Simmons, K. W.: „Tort Negligence, Cost-Benefit Analysis, and Tradeoffs: A Closer Look at the Controversy.“ *Loyola of Los Angeles Law Review*, No. 41, str. 1171-1224 a literaturu tam uvedenou.

kterému by byly (v součtu – pozn. M. F.) ku prospěchu“.⁷⁹ Není zde tedy nikdo, kdo by námitku vůbec mohl oprávněně vznést, žádná kolektivní entita shrnující negativní užítky neexistuje.⁸⁰ Navíc by odmítnutí takového principu znamenalo, že jsou zde potenciálně určité postoje (pana Nováka), které se ani neobtěžujeme vzít v úvahu, což Scanlon odmítá.

Scanlonovo kontraktualistické pojetí morálky je možné shrnout tak, že „správné“ (dobré apod.) je takové jednání, které je možno vůči druhým ospravedlnit tak, že druzí nebudou mít důvod je zamítnout, nebude lepší alternativa. Vztah mezi lidmi v kontraktualistickém ideálu je tak charakterizován „vzájemným uznáním“.⁸¹

Scanlon, stejně jako každý významný autor tradice společenské smlouvy, čelí mnohé kritice, která se zaměřuje na různé aspekty jeho teorie. Jak již bylo řečeno, hojně diskutovanou otázkou je vyloučení uplatnění principu agregace a z toho plynoucí důsledky. Neméně významnou je rovněž otázka, zda celý kontraktualistický myšlenkový aparát – zejména idea „rozumné odmítnutelnosti“ – je vůbec potřebný k tomu, abychom dosáhli výsledků, které údajně Scanlonova teorie přináší.

Má-li být Scanlonova teorie teorií „dobrého a špatného“ a tyto kategorie poměřuje potenciální odmítnutelností principů, je třeba se ptát, zda důvody pro odmítnutí samy nejsou svou povahou *morální*. Pokud tomu tak je, pak, tvrdí kritici, nepotřebujeme projít myšlenkovým experimentem potenciálního odmítnutí a můžeme rovnou ukázat na principy, které jsou špatné a které dobré. K tomu za všechny Simon Blackburn:

„Předpokládejme, že je rozumné odmítnout mé principy, protože kupříkladu způsobují značné majetkové nerovnosti. Proč to potom ale není sama tato vlastnost, co z mého principu činí princip špatný? Proč se plahočit oklikou přes hypotetickou dohodu s ostatními?“⁸²

Obecně řečeno, dovoluje-li nějaký princip (P) jednání, jež má vlastnosti (V), které považujeme za nežádoucí (špatné), jednání je špatné pro samu vlastnost V a nikoli proto, že vlastnost V z principu P činí cosi potenciálně odmítnutelného.⁸³ Na podobné bázi kritizuje

⁷⁹ Scanlon, op. cit., str. 230.

⁸⁰ Nagel, T.: „One-to-One. Review of What We Owe to Each Other.“ *London Review of Books*, vol. 21, no. 3, 1999. Dostupné na <http://www.lrb.co.uk/v21/n03/thomas-nagel/one-to-one> .

⁸¹ Scanlon, op. cit., str. 162.

⁸² Blackburn, S.: „Am I Right?“ *New York Times*, 21. března 1999.

⁸³ Ridge, M.: „Saving Scanlon: Contractualism and Agent Relativity.“ *Journal of Political Philosophy*, Vol. 9, No, str. 472.

Scanlona i Joseph Raz, který má za to, že Scanlonův projekt je z tohoto důvodu možné označit za „prázdný“.⁸⁴

V teorii práva a etice však takovéto odsudky nejsou nijak výjimečné a zůstává nesporným faktem, že Scanlonova kniha ve své době byla „filosofickou událostí“⁸⁵ a je stále předmětem vážných diskusí.⁸⁶

II. 2. Rawlsovo hledání spravedlnosti

Zatímco Gauthier a Scanlon využívají ideje společenské smlouvy k ospravedlnění „meziosobních morálních nároků“⁸⁷, nejznámější představitel tradice společenské smlouvy minulého století se vydal cestou hledání principů spravedlnosti, které mají regulovat tzv. „základní strukturu společnosti“, neboli

„způsob, jakým významnější společenské instituce rozdělují základní práva a povinnosti a určují rozdělení prospěchu plynoucího ze společenské kooperace.“⁸⁸

Do základní struktury společnosti podle Rawlse patří soukromé vlastnictví, mechanismy konkurenčních trhů, instituce rodiny, politické zřízení apod. Základní struktura doprovází jedince „od kolébky ke hrobu“, postavení lidí ve společnosti a jejich očekávání jsou částečně determinovány tím, jak základní struktura vypadá; ta ovšem nutně bude vykazovat nějaké nerovnosti, zvýhodní jednoho, znevýhodní jiného. Proto je předmětem Rawlsova zkoumání spravedlnost nikoli v nějakém obecném smyslu, ale nahlížená v aplikaci na základní strukturu.⁸⁹ Přestože Rawls uznává, že ohraničení základní struktury může být neostré, je podle něj vhodné spravedlivé principy hledat i pro základní strukturu, jak ji intuitivně lidé chápou, neboť „nějaké pojetí spravedlnosti je cenné samo o sobě“.⁹⁰

Rawls k nalezení hledaných principů využívá aparátu hypotetické dohody v kantovském pojetí. Principy regulující základní strukturu by svobodní a rozumní lidé přijali „v nějaké

⁸⁴ Raz, J., op. cit., str. 58.

⁸⁵ Nagel, op. cit.

⁸⁶ Svědčí o tom např. plánovaný sborník věnovaný Scanlonovi, jehož vydání je připravováno na září tohoto roku v péči Oxford University Press, viz Kumar, R., Freeman, S., Wallace, R. J (eds.): *Reasons and Recognition. Essays on the Philosophy of T. M. Scanlon*. New York: Oxford University Press, 2011.

⁸⁷ Viz heslo „Contemporary Approaches to the Social Contract.“ In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné na <http://plato.stanford.edu/entries/contractarianism-contemporary/>.

⁸⁸ Rawls, J.: *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria publishing, 1995, str. 19.

⁸⁹ Jinými slovy, zkoumají se principy spravedlnosti aplikovány na instituce, nikoli na jednání jednotlivců v určité konkrétní situaci. Srov. ibid, str. 45.

⁹⁰ Ibid, str. 20.

počáteční pozici rovnosti jako definice fundamentálních termínů svého společenství“.⁹¹ Od těchto principů by pak následovala série dalších hypotetických dohod, až bychom se dostali do situace s (dočasně, neboť mohou být předmětem revize při snaze dosáhnout tzv. reflektivní rovnováhy) finální sadou pravidel společenské kooperace.⁹² V této souvislosti vyvstávají základní otázky: Za prvé, jak vůbec vypadá zmíněná počáteční pozice, za druhé, jaké principy v ní lidé jednomyslně zvolí. Věnujme se nyní podrobněji druhé otázce, k první se vrátím v části III. této práce, která se zabývá tím, jak jednotliví autoři vůbec přistupují k popisu stran hypotetického kontraktu.

Rawls byl již v době vydání svého základního článku *Justice as Fairness* v roce 1958 přesvědčen, že lidé v přirozeném stavu by zvolili dva principy – první týkající se rozdělení základních svobod, druhý ospravedlňující nutně vyvstávající nerovnosti.⁹³ Oba principy jsou speciálním vyjádřením ideje spravedlnosti, která zní:

„Všechny společenské hodnoty – svoboda a příležitosti, příjmy, majetek, sociální základy sebeúcty – mají být rozdělovány stejnoměrně, pokud nějaké nerovnoměrné rozdělení jedné nebo všech těchto hodnot není ku prospěchu každého.“⁹⁴

Rawls pak formuluje dva nejdůležitější principy následujícím způsobem:

„První: Každá osoba má mít stejné právo na co nejširší systém základních svobod, které jsou slučitelné s obdobnými svobodami pro jiné lidi.

Druhý: Sociální a ekonomické nerovnosti mají být upraveny tak, aby (a) se u obou dalo rozumně očekávat, že budou ku prospěchu kohokoliv, a (b) byly spjaté s pozicemi a úřady přístupnými pro všechny.“⁹⁵

První princip má regulovat distribuci tzv. základních svobod. Rawls, navazuje na liberalismus Kantův a německých idealistů,⁹⁶ vychází z poznatku, že některé „svobody“ hrají v životě lidí důležitější roli než jiné, definují základní postavení jedince ve společnosti a umožňují mu

⁹¹ Ibid, str. 21. V textu využívám českého překladu Rawlsovy původní, nerevidované verze Teorie spravedlnosti. Český překlad však ne vždy vystihuje přesný význam anglických pojmů, proto budu, stane-li to se nezbytným, konfrontovat překlad s anglickou verzí textu. V tomto případě by vhodný překlad byl spíše „(...) jakožto principy definující fundamentální podmínky svého společenství“. Srov. Rawls, J.: *A Theory of Justice*. Revised Edition. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999, str. 10.

⁹² Rawls, op. cit. pozn. 88, str. 22.

⁹³ Rawls, J.: „Justice as Fairness.“ *Philosophical Review*, LXVII, str. 165.

⁹⁴ Rawls, op. cit. pozn. 88, str. 49.

⁹⁵ Rawls, op. cit. pozn. 88, str. 48.

⁹⁶ Freeman, S.: *Rawls*. London and New York: Routledge, 2007, str. 45.

vůbec účast na veřejném životě. Jako takové jsou nezcizitelné.⁹⁷ Patří mezi ně právo volit a být volen do veřejných funkcí, svoboda slova a shromažďování, svoboda svědomí a myšlení, osobní svoboda, právo na osobní vlastnictví a ochrana před neodůvodněným zatčením a vězněním.⁹⁸ Základní svobody mohou být podle Rawlse omezeny jen „kvůli svobodě samé“⁹⁹, a to tak, že omezení bude vyváženo celkovým pozitivním dopadem na systém svobody jako takový, a ti, kterých se omezení bude týkat, budou souhlasit.¹⁰⁰

H. L. A. Hart si povšiml, že Rawls nedává žádné kritérium pro zhodnocení, která ze svobod je hodnotnější, nastane-li mezi nimi konflikt, resp. Rawlsovo vodítko „maximum celkové svobody“ shledává nedostačujícím. Tak například omezujeme svobodu projevu v debatě tak, že někdo nemůže zničehonic začít vykřikovat, je třeba stanovit pořadí, kdo kdy bude mluvit. Jen tak debata vůbec může mít rozumný smysl. Hart poukazuje na to, že tato omezení těžko můžeme chápat tak, že by zaručovala větší či širší svobodu; spíše rozlišují mezi hodnotnějšími svobodami, přičemž ta méně hodnotná bude omezena.¹⁰¹

S omezením základních svobod pouze „kvůli svobodě samé“ souvisí vztah prvního a druhého principu, který má povahu priority základních svobod. Jelikož Rawls svou teorii buduje na opozici vůči utilitarismu, odmítá možnost, že by se lidé v původním stavu vzdávali části svých svobod výměnou za větší koláč benefitů společenské kooperace. Stejně jako v původním stavu lidé vyslovují souhlas s principy samými, potřebují rovněž zvolit, jak budou používány. Podle Rawlse budou principy uspořádány tzv. lexikálně, tj. první princip vždy musí přecházet druhému, druhý třetímu atd.; nelze však postoupit dál, dokud nebyly splněny požadavky principu předchozího.¹⁰² Jinak řečeno:

„Toto uspořádání znamená, že porušení stejných základních práv institucemi podle prvního principu nemůže být ani ospravedlněno, ani kompenzováno větším sociálním a ekonomickým prospěchem.“¹⁰³

Lexikální uspořádání neplatí jen mezi prvním a druhým principem, ale i mezi dvěma částmi druhého principu, kde princip (a) je nazýván „principem difference“, princip (b) pak jako

⁹⁷ Rawls, J. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press, 1996, str. 365.

⁹⁸ Rawls, op. cit. pozn. 88, str. 48.

⁹⁹ Ibid, str. 150.

¹⁰⁰ Ibid, str. 153.

¹⁰¹ Hart, H. L. A.: „Rawls on Liberty and Its Priority.“ In: Rowley, Ch. K. (ed.): *Social Choice Theory, vol. III*. Aldershot: Edward Elgar, 1993, str. 91. Hart kritizuje i další aspekty Rawlsova přístupu k prioritě svobody - není jasné, proč jsou vybrány právě zmíněné svobody a nikoli jiné; je patrně v rozporu se samotnou ideou priority, že Rawls omezuje vlastnickou svobodu pouze na „osobní majetek“ atd.

¹⁰² Rawls, op. cit., pozn. 88, str. 37.

¹⁰³ Ibid, str. 49.

„rovnost šancí“. Rovnost šancí má přednost. V *Teorii spravedlnosti* je pak princip diference ještě modifikován tak, že sociální a ekonomické nerovnosti mají být „k největšímu prospěchu nejméně zvýhodněných jedinců“. ¹⁰⁴ Lze se tedy ptát, proč by si lidé v původní pozici zvolili právě princip diference a podle něj zřídili základní ekonomické instituce.

Kdyby koláč benefitů sociální kooperace byl konstantní, spravedlivým principem jeho rozdělení by byly rovné podíly pro každého. Problém je, že tento konstantní není, resp. že způsob, jakým se rozhodneme jej rozdělit, *ex ante* ovlivňuje velikost koláče. ¹⁰⁵ Může nastat situace, že celkově většího prospěchu dosáhneme pouze tak, že provedeme nerovné rozdělení výsledku ve prospěch pouze části účastníků kooperativního podniku a poskytneme „schopným“ dodatečnou motivaci k větším výkonům, než by jinak měli, kdyby jim nebylo umožněno užít vyšších výnosů (proč studovat medicínu a snažit se stát neurochirurgem, když za jinak stejných okolností budu ohodnocen jako kopáč?). ¹⁰⁶ Pokud je výsledkem situace, že každý je na tom lépe než v situaci rovnosti, princip nerovnost dovoluje, a to až do bodu, kdy další zvýšení nerovnosti již nepřinese tomu odpovídající zlepšení postavení třídy nejméně zvýhodněných osob. ¹⁰⁷

Dále, původní pozice je charakterizována radikální nejistotou, neboť se lidé nachází za tzv. „závojem nevědomosti“. Jde o myšlenkovou konstrukci, která neutralizuje partikulární zájmy jedinců v původní pozici, což vede k tomu, že jejich rozhodování o principech není zatíženo předsudky. Lidé za závojem nevědomosti neznají své schopnosti, své koncepce dobra a netuší, v jaké sociální pozici se ocitnou, až bude závoj nevědomosti stržen. Nejistota je charakterizována tím, že ji nelze měřit, nějaké události není možné přiřadit pravděpodobnost výskytu. Tím se liší od rizika, které je principálně měřitelné. ¹⁰⁸ Za závojem nevědomosti tak neznáme pravděpodobnost, s jakou se ocitneme na horním či dolním konci sociálního žebříčku. Proto, tvrdí Rawls, lidé zvolí právě princip diference, který je jiným vyjádřením tzv. *maximinového principu* známého z teorie her. Za stavu nejistoty je racionálním přístupem hodnotit své kroky podle nejhoršího možného scénáře, který může nastat, a snažit se maximalizovat nejmenší možný prospěch v tomto scénáři. ¹⁰⁹

¹⁰⁴ Ibid, str. 182.

¹⁰⁵ Srov. kupř. Easterbrook, F., Fischel, D.: *The Economic Structure of Corporate Law*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1991, str. 110-11.

¹⁰⁶ Koller, op. cit., str. 273-4. Není však takový přístup porušením kantovského principu, že s druhým není možno zacházet jako s prostředkem dosahování vlastních cílů?

¹⁰⁷ Rawls, op. cit. pozn. 88, str. 58.

¹⁰⁸ Za toto rozlišení ekonomie vděčí práci Franka Knighta z roku 1921. Srov. Knight, F.: *Risk, Uncertainty, and Profit*. Boston: Hart, Schaffner & Marx, 1921. Dostupné na <http://www.econlib.org/library/Knight/knRUP.html>.

¹⁰⁹ John Harsanyi tvrdí, že takto by se nikdo normální v realitě nechoval, maximinový princip (v podobě principu diference) přináší zcela iracionální důsledky, např. povinnost společnosti věnovat ohromné zdroje na byt'

Právě finální formulace principu difference představuje jádro Rawlsovy koncepce spravedlnosti a byla od počátku předmětem mnohostranné kritiky,¹¹⁰ na rozdíl od rovnosti šancí, která se takové pozornosti netěší. Kritik bylo tolik, že Rawls na ně v zásadě neodpovídal (s několika čestnými výjimkami, kupř. Herberta Harta), spíše se je snažil průběžně inkorporovat do své teorie, takže mnohdy je dnes složité zjistit finální Rawlsův postoj. Je i mimo možnosti této práce zabývat se dalšími detaily Rawlsovy koncepce. Nelze se nicméně alespoň ve stručnosti nezmínit o první komplexnější reakci na princip difference. Nalezneme ji ve slavné knize harvardského filosofa Roberta Nozicka *Anarchy, State, and Utopia* z roku 1974. Opomeneme-li problémy s maximinovým principem, ptá se Nozick, opravdu by výsledkem rozvažování v původní pozici byl princip difference? Je Rawlsova pozice argumentačně udržitelná?

K tomu uvedu dvě poznámky, jednu obecnou, zaměřenou na smysl (účel) kritérií sociální spravedlnosti, druhou konkrétní, týkající se neutrality principu difference při rozhodování v původní pozici.

Podle Rawlse je společnost jakýsi „kooperativní podnik“ (cooperative venture), spolupráce přináší výhody všem, kdo se jí účastní. Bez ní by byl život bídný. Zájmem všech je tedy účastnit se kooperace a potud jsou zájmy všech identické. Zájmy se nicméně rozcházejí v okamžiku, kdy dojde na otázku rozdělení výnosů ze společné spolupráce. Proto je třeba stanovit principy spravedlivého rozdělování neboli principy sociální spravedlnosti. Nozick se ptá, kvůli kterým faktům otázka spravedlnosti vůbec vyvstává. Kvůli kooperaci jako takové to není. Lze si představit deset ostrovů obývaných desítkou Robinsonů, kteří po dva roky pracují na svém přežití. Po dvou letech se spojí vysílačkou (která byla na ostrovech zanechána předtím) a zjistí, že každý má jinou životní úroveň. Bylo-li by možné přesouvat zdroje z jednoho ostrova na druhý, i zde by rychle vyvstala otázka možné redistribuce bohatství; Robinson s nejméně pohostinným ostrovem by vznesl nároky vůči jiným, rovněž tak nejméně schopný Robinson. Skutečnost, že nároky těchto Robinsonů by ostatní odmítli, plyne z toho, že v čistě nekooperativní situaci každému náleží to, co vyprodukoval. Uplatní se zde Nozickova procedurální teorie oprávnění,¹¹¹ postavená na teorii Johna Locka, která má zhruba tuto strukturu:

i částečné uzdravení jednoho postiženého jedince i za cenu toho, že tisícům lidí bude odepřeno vyšší vzdělání (neboť zdroje jsou omezené). Srov. Harsanyi, J.: „Can the Maximin Principle Serve as a Basis for Morality? A Critique of John Rawls' Theory.“ *American Political Science Review*, no. 69, str. 595-7.

¹¹⁰ Pro některé z nich viz Freeman, op. cit. pozn. 94, str. 115-125.

¹¹¹ Nozick, R.: *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books, Inc., 1974, str. 185-6. Zhruba řečeno, podle této teorie je každé rozdělení práv legitimní, pokud splňuje následující podmínky: 1. Právo bylo legitimně nabyto

spravedlivá výchozí situace→spravedlivý proces→spravedlivý výsledek.

Nozick argumentuje, že změna z autarkního hospodářství na systém tržních směn, případně kolektivních podniků typu firem, na tom ničeho nemění. Použijeme-li správnou (tj. nikoli překvapivě Nozickovu) teorii oprávnění, vždy budeme v každém okamžiku vědět, jaká část výnosů spolupráce náleží tomu kterému jedinci. Rawlsovská otázka distribuce předpokládá, že produkce a distribuce jsou od sebe odděleny. Tak tomu není. Rawls pak ale řeší problém, který neexistuje.¹¹²

I kdybychom připustili smysluplnost otázky distribuce zdrojů, Nozick nadto zpochybňuje samotnou férovost principu diference. Připomeňme Rawlsovu poznámku komentující tento princip:

„Intuitivně tu jde o tuto myšlenku, jestliže blahobyť každého jedince závisí na kooperaci, bez níž by nikdo nemohl vést uspokojivý život, měly by být výhody rozděleny tak, aby přiměly k ochotné spolupráci každého člověka, včetně těch méně situovaných. To lze však očekávat jenom tehdy, jsou-li pro to navrženy rozumné podmínky. Oba (...) principy se zdají být slušným smluvním základem pro to, aby ti nadanější nebo svým sociálním postavením šťastnější lidé (...) mohli očekávat ochotnou kooperaci ostatních (...).“¹¹³

Rawlsovu formulaci lze obrátit a uvažovat nad tím, zda by ti méně šťastní mohli očekávat ochotnou kooperaci těch šťastnějších. Každá skupina těží ze spolupráce s tou druhou, jejich uvažování v duchu předchozího citátu by proto mohlo být symetrické, ti méně šťastní rovněž potřebují ty lépe postavené. Jenže výše formulovaný princip diference mezi nimi není neutrální, aniž to podle Nozicka Rawls přesvědčivě zdůvodňuje; Rawls pouze opakuje, že jeho principy jsou „rozumné“, ovšem bez argumentu.¹¹⁴ Podobnou výtku Rawlsovi ve své velmi kritické recenzi *Teorie spravedlnosti* adresoval oxfordský utilitarista Richard M. Hare.¹¹⁵

Problematické na Rawlsově teorii je rovněž jeho pojetí původní pozice. Dalo by se dokonce říci, že většina kontroverzních částí jeho systému, včetně principu diference, není bez dalšího přijímána právě proto, že je přímým důsledkem naaranžování předpokladů původní pozice. Proto se tomuto tématu budu ještě věnovat ve III. části.

prvotním přivlastněním či výrobou, nebo dobrovolným převodem jako směna a dar; 2. Nabývání majetku jinak než způsobem podle bodu 1 je nepřípustné.

¹¹² Ibid, str. 186-9.

¹¹³ Rawls, op. cit. pozn. 88, str. 23.

¹¹⁴ Nozick, op. cit., str. 192-6.

¹¹⁵ Hare, R. M.: „Rawls' Theory of Justice – I.“ *The Philosophical Quarterly*, Vol. 23, No. 91, 1973, str. 150.

II. 3. Anarchie vs. Leviathan¹¹⁶

Další závažnou otázkou politické filosofie, otázkou po vzniku společenského řádu, potažmo státu, se na bázi smluvní teorie věnoval americký ekonom, nositel Nobelovy ceny za ekonomii (1986) a hlavní představitel tzv. školy veřejné volby James M. Buchanan. Zatímco jeho práce v oblasti pozitivní ekonomie se analyticky zabývala problematikou kolektivního rozhodování, vlivu zájmových skupin, chování voličů a byrokracie,¹¹⁷ na poli normativním se Buchanan posunul „za hranice pouhého popisu, jak pravidla fungují, k uvažování o tom, jaká pravidla fungují nejlépe“,¹¹⁸ a vytyčil si v hobbesovském duchu ospravedlnit vznik společenských pravidel a jejich garanta – státu.

Činí tak modelem přirozeného stavu, který je charakterizován jednak absencí donucovacích institucí, jednak absencí vlastnických práv. Tento stav, kdy jedinci spolu mohou kooperovat pouze na základě dobrovolného souhlasu a za dodržení minimálních souborů norem, nazývá „spořádanou anarchií“.¹¹⁹ Problémem tohoto stavu je, že je nestabilní a neumí řešit komplexnější problémy, neboť neumí v dlouhém horizontu vytvořit hranice mezi lidmi a vymezit, na co mají „právo“. Jak píše Buchanan, „únik ze světa věčného hobbesovského konfliktu si vyžaduje explicitní definování práv lidí činit jisté věci“.¹²⁰ Aby vůbec mezi lidmi mohla jakákoli interakce započít, musí existovat byť třeba implicitní uznání individuálních práv, zejména práv vlastnických.

Jak vznikají mezi lidmi vlastnická práva, která zabezpečí sociální stabilitu, vysvětluje Buchanan na příkladu z hypotetického světa, kde předpokládá omezené množství statku X, jenž je volně k dispozici dvěma jednotlivcům A a B. V počátku neexistuje vlastnické právo. Každý bude chtít získat maximum statku X. Dojde k nějaké formě „přirozené distribuce“ na základě schopností a talentů jedinců. Tato představuje rovnováhu,

„při které každý jednotlivec jde ve svém jednání při zabezpečování (obraně) podílu na X až k hranici, kdy se zisk z dalšího úsilí rovná nákladům s ním spojeným“.¹²¹

¹¹⁶ Tato kapitola je zčásti založena na Froněk, M.: *Interpretace knihy J. M. Buchanana „Hranice svobody: Mezi anarchií a Leviathanem.“* Středoškolská odborná činnost, Praha, 2005. Dostupné na <http://soc.nidm.cz/data/2005/17-2.pdf>.

¹¹⁷ Srov. Buchanan, J. M., Tullock, G.: *The Calculus of Consent. Logical Foundations of Constitutional Democracy. The Collected Works of James M. Buchanan, Volume 3.* Indianapolis: Liberty Fund, 1999.

¹¹⁸ Buchanan, J. M.: „From Private Preference to Public Philosophy: the Development of Public Choice.“ In: Buchanan, J. M.: *Constitutional Economics.* Oxford: Blackwell Publishers, 1991, s. 34.

¹¹⁹ Buchanan, J. M.: *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan. The Collected Works of James M. Buchanan, Volume 7.* Indianapolis: Liberty Fund, 2000, str. 9

¹²⁰ Ibid, str. 13.

¹²¹ Ibid, str. 30.

Na základě racionální úvahy pak oba zjistí, že úsilí vynaložené na obranu získaného podílu vychází nazmar. Buchanan pak tvrdí, že „obě strany na tom budou lépe, podaří-li se jim dosáhnout dohody“.¹²² Takto lze podle něj teoreticky odvodit vznik vlastnických práv. V okamžiku dohody jsou lidé v první ze dvou fází vzniku státu, již Buchanan nazývá „konstituční smlouvou.“ Ta je prvním skokem z hobbesovské anarchie. Problém je, jak si vynutit její dodržování v situaci, kdy interakce může mít strukturu věžňova dilematu a kdy nejde o dva jedince, ale skupina se rozroste a uvědomění si vzájemné závislosti zmizí. Pak se vracíme zpět do hobbesovské džungle.¹²³ Účastníci konstituční smlouvy zjistí, že optimální strategií je individuální nedodržování smlouvy a porušování vymezených práv a bude třeba ještě na úrovni konstituční smlouvy zabudovat do systému donucovací aparát, který bude dohodnuté nároky ochraňovat a vynucovat.

Buchanan tento aparát postuluje jako v „idealizovaném smyslu“ externí vůči účastníkům dohody, neboť je zjevné, že donucení není možné svěřit jedné ze stran kontraktu.¹²⁴ Po ustavení státu (tzv. „ochranářského“, minimálního) může dojít ke kompletaci společenské smlouvy v tzv. postkonstitučním stadiu, kde mezi sebou lidé budou svobodně kontrahovat a vytvoří systém pro poskytování veřejných statků.

Buchanan si uvědomuje, že konstrukce společenské smlouvy je problematická. Zaprvé, historicky není potvrzena, zadruhé, což je závažnější námitka, i kdyby k nějaké takové dohodě historicky došlo,

„lidi, kteří sami nebyli účastníky tohoto smluvního uspořádání, nezavazuje nic – není tu ničeho, co by je nutilo respektovat závazky, které oni osobně nemohli přijmout“.¹²⁵

Buchanan tuto námitku řeší dalším odkazem na hypotetický stav. Na otázku, za jakých podmínek budou lidé nejspíše dodržovat smluvené podmínky, odpovídá, že k existujícímu systému je třeba přistupovat tak, „jako by byl výsledkem současné smlouvy anebo smlouvy, která je permanentně ve stádiu vyjednávání“.¹²⁶

To je problematický přístup. Dává neospravedlnitelně významnou váhu statu quo, a to do té míry, že Buchanan prohlásí:

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid, str. 84.

¹²⁴ Ibid, str. 87.

¹²⁵ Ibid, str. 96.

¹²⁶ Ibid, str. 97.

„Status quo definuje to, co existuje. Proto bychom jej měli nezávisle na jeho historii posuzovat tak, jako by byl legitimní na základě smlouvy.“¹²⁷

Takto je však možno „jakoukoli situaci označit za to, co si lidé přáli“.¹²⁸ Pro Buchanana, klasického liberála a metodologického individualistu, který si vytyčil teoreticky ospravedlnit minimální stát a vymezit ho proti hrozbě Leviathana, poněkud nepříjemný výsledek.

Bez ohledu na právě uvedené je možno pochybovat, zda je Buchananova koncepce teoreticky koherentní a udržitelná. Pokud je platný „hobbesovský“ předpoklad o egoistickém chování lidí v přirozeném stavu, ústícím ve stav „džungle“ (což je Buchananův závěr), je korektní tentýž předpoklad vztáhnout i na ty, co pravidla vynucují. Externí donucovací instituce v podobě státu rovněž musí být ovládána lidmi. Pak tedy ovšem nemůže být externí, nestranná – je sama součástí smlouvy s tím rozdílem ovšem, že oproti zbývajícím stranám nad sebou již nemá další stranu, která by omezovala ji. Jeden z kritiků pak může napsat, že „anarchii nikdy neunikneme“.¹²⁹

To si koneckonců uvědomuje sám Buchanan, když píše, že v postkonstitučním stádiu se může stát vymknout ze své původní role, stát se Leviathanem. Demokratické hlasování může rozhodnout o změně systému základních práv dohodnutých v konstituční fázi. Sociální struktura se pak posune „směrem ke konstituční anarchii“.¹³⁰

Bylo-li však Buchananovým cílem na jedné straně ospravedlnit stát a na straně druhé vyhnout se Hobbesovu řešení všemocného Leviathana, můžeme jeho kontraktariánský projekt za takového výsledku vůbec považovat za úspěšný?¹³¹

II. 4. Robert Nozick – kontraktarián?

Robert Nozick, zmiňovaný výše v souvislosti se svou kritikou Rawlse, resp. ideje distributivní spravedlnosti vůbec, bývá řazen vedle Buchanana a právě Rawlse jako klíčový autor znovuoživené tradice smluvní teorie ve 20. století.¹³² Takové tvrzení je bez dalšího ovšem stěží udržitelné a vyžaduje alespoň stručnou poznámku.

¹²⁷ Ibid, str. 109.

¹²⁸ Šíma, J.: „Moc argumentů proti argumentu moci. Ludwig von Mises na politickém trhu.“ In: Mises, L.: *Byrokracie*. Praha: Liberální institut, 2002, str. 19.

¹²⁹ Cuzan, A.: „Do We Ever Really Get out Anarchy?“ In: Stringham, E. P. (ed.): *Anarchy and the Law*. Oakland, Cal.: The Independent Institute, 2007, str. 259-267.

¹³⁰ Buchanan, op. cit. pozn. 119, str. 206.

¹³¹ K tomu více viz Froněk, op. cit.

¹³² Srov. Koller, op. cit., popř. Gordon, H. S.: „New Contractarians.“ *Journal of Political Economy*, Vol. 84, No. 3 (June, 1976), str. 573-590.

Nozick se snaží ospravedlnit vznik státu, vymezit jej proti jediné alternativě v podobě anarchie. Styčným bodem Nozickova přístupu a smluvní tradice je výchozí situace, tzv. „přirozený stav“, explicitně postavený na popisu Johna Locka, v němž je každý oprávněn bránit svá práva svými silami nebo ve spojení s dalšími lidmi. Podle Nozicka v přirozeném stavu specializace, dělba práce a úspory z rozsahu povedou k zakládání konkurujících si „ochranných asociací“, které budou bránit své členy, vytvoří pravidla pro urovnávání sporů uvnitř asociace, budou poskytovat za tržní cenu balík obranných a „justičních“ služeb. Takovýchto asociací vznikne větší množství. Problém nastane, pokud si představíme, že klient asociace A např. odcizí nějakou věc klientu asociace B. Shodují-li se pravidla a hodnocení skutku u obou asociací, není zde konflikt. Jestliže ale existuje spor o hodnocení skutku, jedna asociace se bude snažit chránit svého klienta před trestem, uvaleným druhou asociací. Jsou dvě možnosti řešení – buď spolu budou asociace válčit, přičemž jedna bude vyhrávat častěji, získá více klientů. Nebo spolu budou válčit s přibližně stejně velkou pravděpodobností úspěchu; pak se asociacím vyplatí stanovit pravidla pro rozhodování sporů mezi jejich klienty, vznikne jakýsi federální odvolací systém, který Nozick nazývá „dominantní ochrannou agenturou“.¹³³ Tu však ještě nemůžeme nazývat státem, protože asociace nejsou oprávněny zakázat jiným použití síly a pouze ti, kdo platí tržní cenu, získávají ochranné služby.¹³⁴

Uvedený evoluční proces pokračuje tak, že dominantní agentura zakáže ochranným asociacím používat jistý druh interních procesních pravidel pro odškodňování a trestání zločinů – zakáže taková pravidla, která s sebou budou přinášet vysoké riziko „obvinění“ nevinných (dejme tomu ordál vodou). Vznikne tak „ultraminimální stát“. Stejně tak zakáže jednotlivcům mimo asociaci vynucovat si spravedlnost vlastními silami.¹³⁵

Proces vzniku státu („minimálního“) je dovršen v okamžiku, kdy „ultraminimální stát“ začne kompenzovat jedince stojící mimo její (v daném teritoriu) systém za to, že jim neumožní brát spravedlnost do svých rukou – kompenzovat tím, že jim poskytne své služby. V daném okamžiku bude muset k zabezpečení většího množství služeb dosavadní kvality jednostranně zvýšit cenu svých služeb nad tržní úroveň, což již je ekvivalentní zdanění.¹³⁶

¹³³ Nozick, op. cit., str. 15-16.

¹³⁴ Ibid, str. 24.

¹³⁵ Ibid, 78-84.

¹³⁶ Ibid, str. 88-120.

Nozickovo pojetí vzniku státu a jeho teorie práv se ocitly pod palbou kritiky jak od kolegů-libertariánů,¹³⁷ tak od významných filosofů své doby.¹³⁸ Detaily zde však nejsou důležité. Podstatné je, že Nozickova teorie je s tradicí společenské smlouvy tak, jak o ní bylo pojednáno výše, spojena pouze velmi volně. Zhodnocení, zda je vhodné setrvat v anarchii, nebo ustavit stát, je provedeno s pomocí pro smluvní teorie typické myšlenkové konstrukce přirozeného stavu. Ta slouží Nozickovu účelu ospravedlnění, „i kdyby popsáním způsobem nikdy žádný skutečný stát nevznikl“.¹³⁹

Jiným „kontraktualním“ prvkem v Nozickově teorii je spojení jedinců do ochranných asociací, kdy dobrovolně kooperují s ostatními na ochraně svých práv. Takovéto smlouvy se však v principu neliší od běžných smluvních typů, už jen proto, že na začátku evolučního procesu existuje konkurence ochranných asociací. Tyto kontrakty mají tak málo společného se společenskými smlouvami, jak o nich pojednávali Hobbes, Locke, Rousseau, ale i Gauthier, Scanlon a Rawls.

Nozick sám nazývá postupný, evoluční vývoj státu ze stavu anarchie „vysvětlením s pomocí neviditelné ruky“. S odkazem na Adama Smithe se domnívá, že vysvětlil vznik státu jako fenoménu, který nikdo primárně vědomě nechtěl, ale koordinací sebezájmu jednotlivých aktérů nakonec vyvstal jako nezamýšlený důsledek jejich jednání stejně jako například fenomén peněz či tržních cen. Bylo by tak snad vhodnější považovat Nozicka za autora písíciho v tradici „teorie spontánního řádu“, kde by Nozick mohl mít svůj pomník vedle A. Smithe, A. Fergusona, D. Huma či F. A. Hayeka.¹⁴⁰

III. Strany společenské smlouvy

Pro výsledek a přesvědčivost justifikačního úsilí autorů používajících smluvně-teoretický aparát je významné, koho považují za strany svého modelu společenské smlouvy, případně jak vůbec vypadá počáteční situace, z níž jednotliví autoři vychází. Obě otázky jsou spolu úzce spjaty, často je lze těžko od sebe oddělit. To, kdo jsou „lidé“, již participují na společenské smlouvě, jaké mají vlastnosti, do jaké míry jsou racionální, zda se řídí morálním úsudkem, to vše může ovlivnit výslednou podobu smlouvy. V této části se proto

¹³⁷ Srov. např. Rothbard, M.: „Robert Nozick and the Immaculate Conception of the State.“; Childs, R.: „The Invisible Hand Strikes Back“. Oba texty přetištěny v Stringham, op. cit., str. 232-259, resp. 218-231.

¹³⁸ Srov. např. Nagel, T.: „Libertarianism without Foundations“. *Yale Law Journal*, Vol. 85 (1975), str. 136-49. Nagel byl Nozickův dlouholetý přítel. Po přečtení recenze s Nagelem přestal mluvit.

¹³⁹ Nozick, op. cit., str. 7.

¹⁴⁰ Barry, N.: „The Tradition of Spontaneous Order.“ *Literature of Liberty*, Summer 1982, str. 7-58.

zaměřím na to, jak k uvedenému soudobí teoretici smlouvy přistupují. Zvláštní pozornost bude věnována J. Rawlsovi, neboť jeho pojetí kontrahentů v původní pozici je ve srovnání s ostatními nejpropracovanější.

III. 1. Kontraktarianismus vs. kontraktualismus

Doposud byly výše používány pojmy „kontraktarianismu“ a „kontraktualismu“, aniž by byly blíže osvětleny. Nálepky nepovažuji za důležité. Nicméně pro přehlednost je užitečně v úvodu této kapitoly učinit k tomu stručnou poznámku, neboť někteří ze současných autorů, píšících v rámci smluvní tradice nebo ji komentující, oba pojmy odlišují a i obeznámenému čtenáři tak doslova komplikují intelektuální život.¹⁴¹

„Kontraktarianismem“ v užším smyslu se rozumí větev společensko-smluvní tradice, která sahá k Hobbesovi a již charakterizuje, že strany společenské smlouvy v původní pozici nejsou zatíženy úvahami o tom, co je morální. Naopak, morálka (nebo obecněji vnitřní omezení jednání) je chápána jako odvoditelná od non-morálních východisek. Příkladem může být teorie D. Gauthiera. Těžko by sem však patřil J. Buchanan, jehož zájmem není řešit morální pravidla a který také staví na Hobbesovi.

Naproti tomu „kontraktualisté“ strany společenské smlouvy již v počáteční fázi kontraktace omezují zavedením morálky do jejich uvažování. Typickými kontraktualisty tak jsou T. Scanlon nebo J. Rawls.¹⁴²

Komplikující skutečností je, že někdy je za „kontraktualismus“ považována výlučně teorie T. Scanlona. Pak bychom mohli hovořit o „kontraktualismu v užším smyslu“. Obdobně bychom mohli celou tradici smluvní teorie označit za „kontraktariánskou“, což by pak byl „kontraktarianismus v širším smyslu“. V následujícím textu se pokusím používání těchto pojmů jednoduše vyvarovat a věnovat se jednotlivým autorům. Bez nálepek.

Cílem teorie D. Gauthiera v knize *Morals by Agreement* je pomocí teorie racionální volby dokázat, že podřízení se morálním pravidlům je racionální strategie, která umožňuje zlepšit životní vyhlídky jedinců. Je pak logické, že strany vstupující do pomyslné společenské smlouvy vůbec neuvažují v kategoriích morálky. Smyslem Gauthierova intelektuálního cvičení je ukázat, že výsledkem smlouvy je racionální *přijetí* morálky, proto by byl celý Gauthierův argument zhačen, kdyby morálka byla již v předpokladech:

¹⁴¹ Chaos v pojmech vyvstane již při srovnání dvou hesel „Contemporary Approaches to the Social Contract“ a „Contractualism“ v téže (!) encyklopedii. Viz op. cit. pozn. 65 a 87.

¹⁴² Srov. op. cit. pozn. 87.

„Naše teorie musí generovat přísně racionální principy volby, a tak aniž by zaváděla prvotní morální předpoklady, omezení sledování individuálních zájmů či výhod, jsouce (omezení – pozn. M. F.) nestranná, naplňují tradiční rozumění morálce.“¹⁴³

Podle Gauthiera jsou strany kontraktu reálné osoby z masa a kostí. Mají (a znají) své zájmy, schopnosti, talenty, svou situaci ve společnosti. Strana kontraktu je „nezávislé centrum aktivity snažící se využít svých schopností a zdrojů k naplnění svých cílů“.¹⁴⁴ Jinými slovy to znamená, že narozdíl od Rawlse Gauthier nepotřebuje idealizovat lidi v původní pozici pomocí závoje nevědomosti či podobného nástroje. V tomto smyslu je Gauthier na opačném spektru úrovně idealizace než Rawls a jeho předpoklady by bylo *cum grano salis* možno označit za realistické.

Tato charakteristika je však přece jen poněkud oslabena, uvědomíme-li si, že Gauthierův projekt se zcela spoléhá na soudobou mainstreamovou (neoklasickou) mikroekonomii, která sama vychází z nerealistických předpokladů o člověku a jeho chování, a pokročilou teorii her. Na tom samo o sobě nelze shledat nic závadného, pro chování kontrahentů v modelu společenské smlouvy to však má zásadní význam. To koneckonců bylo patrné i na psychologickém profilu Gauthierových dvou typů maximalizátorů, jak jej kritizovala M. Mooreová. Ačkoli tedy Gauthier neabstrahuje od vlastností reálných lidí a jejich potřeb a zájmů, jeho teorie je přesto vysoce abstraktní, někdy až na hranici srozumitelnosti.

Naproti tomu teorie J. Buchanana, ač rovněž využívající několika základních poznatků ekonomie (subjektivní náklady, racionální jednání, mezní analýza, věžňovo dilema apod.), je o poznání realističtější. O stranách konstitučního kontraktu neříká nic příliš detailního. Z jeho výkladu je však zřejmé, že jedince ustanovující konstituční kontrakt nijak neidealizuje, kontrahenti vypadají proto jako třeba autor nebo čtenář této diplomové práce. Když Buchanan začíná svůj výklad „spořádané anarchie“, píše:

„Lidé obývající tuto utopii nemusí dělat nic jiného, než respektovat ostatní, což je minimální omezení chování, alespoň na první pohled. V rámci tohoto omezení lze teoreticky sledovat hluboké rozdíly ve vzorcích meziosobního chování. Každý jednotlivý pozorovatel může některé z nich preferovat před jinými.“¹⁴⁵

¹⁴³ Gauthier, op. cit. pozn. 53, str. 6.

¹⁴⁴ Ibid, str. 9.

¹⁴⁵ Buchanan, op. cit. pozn. 119, str. 5.

Buchanan popisuje obyvatele anarchického stavu jako lidi s rozdílnými preferencemi, zálibami, schopnostmi, množstvím statků. Bez ohledu na to, jak došlo k „přirozené distribuci“ statků v anarchickém stavu, lidé budou mít určitá práva (dejme tomu vlastnická), budou si jich vědomi a stejně tak si budou vědomi, že i ostatní mají práva k určitým věcem. Předpokládat opak by znamenalo zrušit¹⁴⁶ důvod směny: „Ve světě rovných mizí motivace ke směně.“¹⁴⁷

V Buchananově normativní teorii rovněž nemá místo nástroj typu „závoje nevědomosti“. Jeho snahou je analyzovat původní kontrakt, který vymezuje subjektivní práva, dovoluje proto nerovnosti, ty jsou a musí být pro tento úkol relevantní.¹⁴⁸ To se stane zřejmějším, uvážíme-li, že v knize *Calculus of Consent* Buchanan a Tullock na jednom místě přichází s prakticky totožnou konstrukcí jako Rawls,¹⁴⁹ kterou později spolu s G. Brennanem nazvou „závoj neurčitosti“.¹⁵⁰ Jenomže v tomto případě nebyla předmětem zkoumání individuální práva, ale pravidla kolektivního rozhodování na úrovni ústavy. Obecná ústavní pravidla prospěšná všem bez ohledu na individuální zájmy budou přijata za podmínky, že jedinec činící rozhodnutí nebude vědět, v jaké pozici se bude nacházet při konkrétním kolektivním rozhodnutí – rawlsovský postoj *par excellence*!

Lze uzavřít, že Buchanan z dosud probraných autorů idealizuje nejméně. I proto je jeho teorie relativně dobře srozumitelná, a byť třeba nakonec podle mého názoru není úspěšná, není to proto, jakými předpoklady zatížil účastníky dohody, ale proto, že přínosnou analýzu o chování jedinců v kontraktuálním procesu vůbec neaplikuje na donucovací instituci, která je mávnutím kouzelného proutku nestranná a externí vůči účastníkům konstituční smlouvy.

Obdobný závěr o úrovni idealizace a abstrakce by bylo možné učinit i ve vztahu k teorii R. Nozicka do té míry, v jaké je vůbec možné ji označit za smluvní.

T. Scanlon svou teorii, pokud jde o strany jeho „kvazikontraktu“ (vskutku půjde spíše o „kvazikontrakt“, neboť v této teorii se ptáme po potenciální odmítnutelnosti) vymezuje vůči Rawlsovi a Gauthierovi.¹⁵¹ Oba tyto autoři se nějakým způsobem snaží nalézt odpověď na otázku, co by bylo ve vztahu k morálce (spravedlnosti) racionální volit či chtít. V obou

¹⁴⁶ Angličtina by pro to, co mám na mysli, použila výrazu „to assume away“, smysluplný český ekvivalent mě nenapadá.

¹⁴⁷ Ibid, str. 15.

¹⁴⁸ Ibid, str. 91.

¹⁴⁹ Buchanan, Tullock, op. cit. pozn. 117.

¹⁵⁰ Buchanan, J. M., Brennan, G.: *The Reason of Rules. Constitutional Political Economy. The Collected Works of James M. Buchanan, Volume 10*. Indianapolis: Liberty Fund, 2000, str. 33.

¹⁵¹ A rovněž vůči R. Hare a J. Habermasovi, pro úplnost. Srov. Scanlon, op. cit, str. 191.

případech ji hledáme tak, že se „obujeme do bot“ druhých, vezmeme nějak v úvahu jejich zájmy. V Gauthierově případě tak učiníme proto, že chceme benefity kooperace a bez druhých máme smůlu (strategická volba), Rawls si pomůže závojem nevědomosti a maximinovým pravidlem, které nás přinutí volit tak, jako by nám ve skutečnosti záleželo na „nejméně zvýhodněném jedinci“.¹⁵²

Scanlon nepotřebuje ani závoj nevědomosti, ani strategickou racionalitu. Lidé v jeho teorii znají své postavení i postavení druhých, jednoduše se vzájemně uznávají, nepotřebují se ptát, jak by jednali v nějaké rawlsovské alternativní dimenzi, pouze mají potřebu své jednání ospravedlnit vůči druhým:

„(...) Chtějí najít principy, které by ostatní, do té míry, v jaké mají stejnou motivaci, nemohli rozumně odmítnout“.¹⁵³

Scanlonovým lidem je tato touha inherentně vlastní, je to součástí bytí „morálně jednajícím“.¹⁵⁴

III. 2. Idea původní pozice

Nejdetaillnější představu výchozího stavu, v němž účastníci hypotetické společenské smlouvy rozhodují, jak uspořádat společnost, představil J. Rawls v *Teorii spravedlnosti*. Nazval ji „původní pozice“ (original position).¹⁵⁵ Ta se od představ klasických autorů smluvní tradice podstatným způsobem liší, zejména co do úrovně abstrakce a idealizace jednotlivců, a to do té míry, že pojem „lidé“ můžeme používat pouze s vědomím jisté literární licence.

Účel konstrukce původní pozice je zřejmý a dává dobrý smysl. Kdyby lidé v původní pozici byli běžní lidé se svými schopnostmi, zálibami, vírou, talenty, koncepcemi dobra, sebezájem by je nutil plédovat pro takové principy, které by favorizovaly právě jejich zájmy. Výsledné principy by nebyly nestranné. Původní pozice je proto zatížena podmínkami,

„o nichž si myslíme, že jsou rozumně kladeny na výběr principů. (...) Je vymezen[a] tak, že je to status quo, v němž jsou všechny uzavřené dohody slušné.

V tomto stavu jsou smluvní strany stejně morálními subjekty a výsledek není

¹⁵² Ibid, str. 192.

¹⁵³ Ibid, str. 191. Pokud by měl čtenář pocit, že při popisu Scanlonovy teorie až příliš často opakují magickou formuli „...by nemohli rozumně odmítnout“, je to pouze proto, že na více jak čtyřech stech stránkách *What We Owe to Each Other* se tato, popřípadě její pozitivní varianta „by mohli rozumně akceptovat“, opakuje ad infinitum.

¹⁵⁴ Srov. op. cit pozn. 65.

¹⁵⁵ V české verzi *Teorie spravedlnosti* překladatel používá pojem „původní stav“, což však příliš připomíná tradiční teoretiky společenské smlouvy, proto se budu držet doslovnějšího překladu – „původní pozice“.

podmíněn ani arbitrárními nahodilostmi, ani relativní rovnováhou společenských sil“.¹⁵⁶

Jen optikou původního stavu jsme podle Rawlse schopni nezaujatě prozkoumat naše morální soudy a jednomyslně vybrat spravedlivé principy pro základní strukturu. Jen pokud abstrahujeme od konkrétních faktických vlastností lidí a kontextu, v němž se nachází, může být tento pokus úspěšný.¹⁵⁷ Pokud je původní pozice „slušná“, principy z ní správně odvozené budou rovněž slušné. Rawlsovo pojetí spravedlnosti má procedurální povahu, v čemž se shoduje třeba s Nozickem. Původní pozice se vyznačuje čtyřmi charakteristikami: kontextem spravedlnosti, formálním omezením pojmu práva, závojem nevědomosti a racionalitou smluvních stran.

Původní pozice je charakterizována kontextem spravedlnosti. Aby vůbec mohla otázka spravedlnosti vyvstat, musí být splněny podmínky, za nichž je kooperace mezi lidmi možná. Z objektivního hlediska to znamená, že na jistém území je více lidí se zhruba stejnými fyzickými schopnostmi (nepřipouští se zotročení jedněch druhými) a rovněž existuje vzácnost zdrojů. Kdyby tomu tak nebylo, otázka kooperace by nedávala rozumný smysl. Ze subjektivního hlediska pak mají lidé různé životní plány a sledují odlišné cíle.¹⁵⁸

Formální omezením pojmu práva („right“) Rawls rozumí restrikcí toho, jak mohou vybrané principy vypadat. Mají být obecné, univerzálně aplikovatelné a veřejně známé. Dále musí umožnit ordinální uspořádání všech potenciálních nároků a musí být konečné v tom smyslu, že nebude žádné vyšší kritérium pro hodnocení nároků lidí, než tyto principy.¹⁵⁹

Dále, lidé v původní pozici jsou racionální ve smyslu vztahu cíle a prostředků, „při volbě principů se každý snaží, jak může nejlépe, prosazovat své zájmy“.¹⁶⁰ To je problematické, uvážíme-li, že závoj nevědomosti je zbaví vědomí o tom, co jejich zájmem ve skutečnosti je. Rawls to řeší tím způsobem, že za zájem lidí považuje obecně preferenci většího množství základních statků před nižším, což je jistě realistické.

Nejvýznamnější a nejkontroverznější vlastností původní pozice je, že lidé v ní rozhodují za „závojem nevědomosti“.

¹⁵⁶ Rawls, op. cit. pozn. 88, str. 84.

¹⁵⁷ Freeman, op. cit., str. 143.

¹⁵⁸ Rawls, op. cit. pozn. 88, str. 87. Holandský právní teoretik F. van Dun podobně vymezuje nutné a postačující podmínky společenského konfliktu: 1. pluralita lidí; 2. diversita jejich preferencí; 3. vzácnost; 4. volný přístup ke statkům. Srov. Dun, F.: „Concepts of Order.“ In: Bouillon, H., Kliemt, H. (eds.): *Ordered Anarchy. Jasad and His Surroundings*. Aldershot: Ashgate, 2007, str. 59-71.

¹⁵⁹ Rawls, op. cit. pozn. 88, str. 89-91.

¹⁶⁰ Ibid, str. 95.

III. 3. Za závojem nevědomosti

Závoj nevědomosti není Rawlsův vynález, pokud se týká obsahu této konstrukce. Ta je hluboce zakořeněna v etických teoriích západní civilizace a objevuje se periodicky pod různými jmény, například „kategorický imperativ“ nebo „nestranný pozorovatel“. Jak píše A. Smith, konfliktní zájmy

„musíme nahlížet z pozice a očima třetí osoby, která s nimi nemá žádné spojení a která mezi námi bude rozhodovat s nestranností“.¹⁶¹

V článku týkajícím se metod měření užitku cosi jako závoj nevědomosti před Rawlsem použil pozdější nositel Nobelovy ceny za ekonomii W. Vickrey,¹⁶² o pár lety později jiný nobelista J. Harsanyi.¹⁶³ Jak již bylo řečeno, prakticky totožný nástroj používali Buchanan a Tullock. Přestože Rawls tedy nebyl původcem této ideje, společenské vědy mu vděčí za trefné pojmenování a popularizaci její moderní verze.

Závoj nevědomosti lidi v původní pozici zbavuje vědomí o jejich vlastnostech. Ty by je mohly vést k předsudky a vlastním zájmem zatíženým volbám, „arbitrárnost světa musí být korigována“¹⁶⁴. Nikdo nezná své postavení ve společnosti, původ, schopnosti, vlohy, koncepce dobra, životní plány, míru averze k riziku ani kontext společnosti, v níž se nachází, nebo to, k jaké generaci náleží. Naopak všem jsou známy poznatky společenských a přírodních věd a „kontext spravedlnosti“ (viz výše). Za takových omezujících předpokladů „musejí vybrat principy, jejichž důsledky jsou ochotni uznat a žít podle nich“.¹⁶⁵

Výhodou závoje nevědomosti je, že zabraňuje utváření koalic a problému vydírání („hold-out“), nikdo neví, v jaké společenské pozici po stržení závoje nevědomosti skončí, a tak nezbude, než volit nestranně. Proto se v původní pozici může s každým zacházet jako s rovným. Jeho nevýhodou je, že z běžných lidí činí jakési „zombie“, odtržené od světa, jaký důvěrně známe – entity, s jejichž pomocí bychom však my, obyvatelé běžného světa, měli testovat existující společenské instituce. Proč by nás tyto entity měly zajímat?

¹⁶¹ Smith, A.: *The Theory of Moral Sentiments*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, str. 157.

¹⁶² Vickrey, W.: „Measuring Marginal Utility by Reactions to Risk.“ *Econometrica*, Vol. 13, No. 4 (October 1945), str. 329.

¹⁶³ Harsanyi, J.: „Cardinal Utility in Welfare Economics and in the Theory of Risk Taking.“ *Journal of Political Economy*, Vol. 61, 1953, str. 434.

¹⁶⁴ Rawls. op. cit. pozn. 88, str. 94

¹⁶⁵ Ibid, str. 92.

Na této otázce vybudoval svou kritiku Rawlse Ronald Dworkin, který píše: „Hypotetická smlouva není nějaká slabší forma skutečné smlouvy; není to žádná smlouva.“¹⁶⁶ Není proto vůbec zřejmé, proč by něco takového mohlo někoho zavazovat.

Když Dworkin zkoumá, jaké principy by lidé zvolili, rozlišuje mezi předchozím (antecedent) a skutečným (actual) souhlasem, dnes bychom řekli, že rozlišuje mezi *ex ante* a *ex post* perspektivou.¹⁶⁷ V tomto smyslu se může lišit hodnocení toho, co je v „mém“ zájmu. Dworkin si vypomáhá příkladem sázkaře na dostizích.

Ex ante je v mém nejlepším zájmu vsadit na koně s nejlepším kursem, i když nakonec kůň nevyhraje. *Ex post* by však v mém nejlepším zájmu bylo vsadit na koně, který skutečně vyhrál, byť by se to před začátkem závodu zdálo šílené. Jestliže Rawls tvrdí, že jeho dva principy spravedlnosti jsou v zájmu kontrahentů, musí mít na mysli *ex ante* perspektivu. Když bude totiž závoj nevědomosti stržen, někteří zjistí, že by pro ně byl býval lepší jiný princip než princip difference, třeba princip průměrného užitku, jak argumentoval Harsanyi.

Zhodnocení *ex ante* zájmů spočívá na znalostech situace, v níž se ten, kdo má principy volit, nachází. Vsadit si na nějakého koně za určitého kursu dává smysl před startem závodu; jakmile ale závod odstartuje a kůň na první překážce zakopne (máme jiné znalosti), již to nemusí být v našem zájmu, alespoň za stejného kursu.¹⁶⁸ Jenže pokud Rawls tvrdí, že *závažné* principy pro naše současné instituce máme hledat za závojem nevědomosti, žádá po nás, abychom si vsadili na zakopnuvšího koně, neboť předtím, než zakopl, to bylo v našem nejlepším zájmu:

„Skutečnost, že určitá volba je v jistém okamžiku za podmínek velké nejistoty v mém nejlepším zájmu, není dobrým argumentem pro to, abychom tuto volbu později za podmínek daleko širších znalostí vynutili a označili to za férové.“¹⁶⁹

Otázka, zda nějaké neexistující entity mohou mít co do činění s justifikačním problémem mezi běžnými lidmi v našem skutečném světě, je legitimní. Libertariáni by odpověděli, že nikoli.¹⁷⁰ Pochybuji však, že Rawlsovým projektem takové úvahy nějak významně otřesou. Jak píše sám Rawls:

¹⁶⁶ Dworkin, R.: *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978, str. 151.

¹⁶⁷ Farnsworth, W.: *Legal Analyst. A Toolkit for Thinking About the Law*. Chicago: Chicago University Press, 2007, str. 3-12.

¹⁶⁸ Dworkin, op. cit., str. 153.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Viz Rothbard, op. cit.

„Pro závoj nevědomosti tedy svědčí více důvodů než jenom jednoduchost. Chceme přece vymežit původní stav tak, abychom dosáhli žádoucího řešení.“¹⁷¹

Můžeme se tak ptát s R. Hare, jestli vůbec překvapuje, že Rawls došel k těm závěrům o svých dvou principech, k nimž nakonec došel. Kdyby nedošel, změnil by předpoklady. To, jak Rawls modeluje původní pozici, je totiž „podstatou“ jeho teorie, vše ostatní je nadbytečné.¹⁷²

III. 4. Mezi irelevancí a banálností

Ve způsobu, jakým jednotliví autoři modelují bytosti obývající tento, či nějaký jiný, hypotetický svět, leží patrně klíč k přesvědčivosti jednotlivých smluvních teorií. Autoři se liší v míře, v jaké si své kontrahenty idealizují, jak u nich abstrahují od jinak relevantních vlastností. Někdy vypadají jako my, jindy jsou upraveni tak, že bychom se v nich nepoznali.

Idealizace a abstrakce slouží smluvním teoretikům dvěma účelům. Za prvé, umožňují jim neutralizovat nahodilosti a pro morální rozvažování irelevantní faktory. Pokud si je odmyslíme, naše uvažování by mohlo být v jistém smyslu „čisté“. Za druhé, pomáhají jim určit konkrétní výsledek kontraktace; omezující předpoklady jej činí „determinovanějším“.¹⁷³

To s sebou přináší jeden závažný problém. Existuje přímá úměra mezi mírou idealizace a abstrakce na straně jedné, a určitostí výsledku na straně druhé. Jinými slovy, čím více si nějaký teoretik upraví předpoklady o potenciálních kontrahentech, tím jistější bude jeho výsledek. Rawls si člověka a hypotetický stav upraví tak, že patrně neexistuje jiná možnost, než odvodit přesně ty principy, které nakonec odvodil. Výsledek je téměř daný, avšak jeho smysl pro to, čím by se reální lidé měli řídit, je možno zpochybnit. Toho si všimli třeba Hare nebo Nozick. Naproti tomu Scanlon člověka idealizuje jen velmi omezeně. Důsledkem pak ale je velmi volná koncepce „rozumné odmítnutelnosti“, která v konkrétním případě může znamenat mnoho výsledků.

Jsme tak odsouzeni k dilematu. Buď budeme mít silné předpoklady a determinovaný a komplexní výsledek (Rawlsovy principy jsou příkladem), který ale bude nám, běžným lidem, připadat pro náš svět irelevantní. Nebo budeme mít slabé předpoklady, méně determinovaný a málo komplexní výsledek, který se ale bude zdát banální (Scanlonův princip, Buchananovo odvození potřebnosti státu). Pohybujeme se tak na jakémsi kontinuu, kde každému řešení bude chybět v nějaké míře něco, co bychom od teorie očekávali. Není tomu tak ale s každou koncepcí politické filosofie?

¹⁷¹ Rawls, op. cit. pozn. 88, str. 94.

¹⁷² Hare, op. cit., str. 149.

¹⁷³ Srov. op. cit. pozn. 87.

IV. Obsah společenské smlouvy: Příspěvek teorie her

Drtivá většina soudobých pojednání o společenské smlouvě využívá různých nástrojů společenských věd, od psychologie přes evoluční teorii k ekonomii. Někdy s úmyslem ilustrovat nějakou myšlenku, jindy s jejich pomocí nějakému tvrzení dodat argumentační váhu. Podobné je to s aplikací teorie her. V nějaké formě ji používají ve svých originálních pracích Gauthier a Buchanan, v pracích komentujících teorie společenské smlouvy je teorie her rovněž užíváno.

Stejně tak soudobá teorie práva, zejména její část zakotvená v anglosaské analytické filosofii, se bez teorie her málokdy obejde především tam, kde se autoři zabývají problémy koordinace, autority, podřizování se pravidlům, konvencím apod.¹⁷⁴ Považuji proto za vhodné věnovat alespoň několik stručných poznámek teorii her ve vztahu ke společenské smlouvě. Pro vyšší ambice zde není místo – jen základní dílo o teorii her a společenské smlouvě, kniha Kena Binmora *Game theory and the Social Contract*, představuje dvoudílné pojednání o téměř tisíci stran.¹⁷⁵

Teorie her je užitečná v tom, že nám pomáhá uvědomit si důležité aspekty mezilidské interakce, ilustruje nějaký relevantní faktor, pomáhá pochopit motivace aktérů. Typické, v realitě se pravidelně vyskytující struktury interakce pak pojmenovává jako různé druhy her, s hráči, strategiemi, výnosy, výsledky. Označíme-li pak nějakou situaci kupř. za „věžňovo dilema“, je to užitečná zkratka, která nám říká, jakému problému někdo čelí a co se s tím dá (resp. nedá) dělat. V tomto omezeném smyslu chápu i pojednání v této kapitole.

IV. 1. Věžňovo dilema – ukázka problému společenské kooperace?

Líbí-li se nám teorie her, jako třeba Kenu Binmorovi, můžeme se na lidský život a mezilidské vztahy dívat jako na jakousi „hru života“, v níž každý má své životní plány a cíle, které se ne vždy snesou se životními plány a cíli jiných, potenciálně hrozí konflikt. Fungující společnost tyto zájmy dokáže vyvážit, zabránit ztrátě vzácných statků v nesmyslném boji a ustavit rovnováhu. To vyžaduje nějaký systém konvencí, které ji budou dlouhodobě udržovat; umožní nám vzájemně koordinovat naše jednání. Tento systém můžeme nazvat společenskou smlouvou.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Srov. kupř. Green, L.: *The Authority of the State*. Oxford: Clarendon Press, 1988.

¹⁷⁵ Binmore, K.: *Game Theory and the Social Contract. Vol. 1: Playing Fair*. MIT Press, 1994.; Binmore, K.: *Game Theory and the Social Contract. Vol. 2: Just Playing*. MIT Press, 1998.

¹⁷⁶ Binmore, op. cit. pozn. 175, 1. díl, str. 6.

Otázka je, jakou hru to vlastně hrajeme. Podle Hobbese v interpretaci některých teoretiků, a v každém případě podle Buchanana, je to vzpomínané věžňovo dilema, hrané našimi známými průvodci světem smluvních teorií, Adamem a Evou, které zobrazuje Tabulka 3.

Tabulka 3

	Neútočit (E)	Útočit (E)
Neútočit (A)	2, 2	0, 3
Útočit (A)	3, 0	1, 1

Když si Adam zvolí strategii neútočení, pro Evu by bylo vždy lepší zaútočit, kdyby dopředu věděla, co Adam udělá (I. kvadrant). Stejně tak kdyby věděla, že si Adam zvolí strategii útočení, rovněž je pro ni nejlepší reakcí útočit (IV. kvadrant). Znamená to, že útok si Eva zvolí vždy, je to to nejlepší, co může udělat. V jazyce teorie her bychom řekli, že útočení je dominantní strategií – samozřejmě nejen pro Evu, ale i Adama. Jedině tyto strategie vedou k Nashově rovnováze. V té každý hráč zvolí takovou strategii, která je nejlepší reakcí na strategii druhého. Kooperace nevznikne, byť by na tom oba byli lépe, kdyby vznikla.

Jenže ona vzniknout nemůže. Hra je prostě tak definována.¹⁷⁷ Proto nedává příliš smysl modelovat „hru života“ (nebo třeba původní pozici ala Buchanan) jako věžňovo dilema. Jak píše Binmore:

„Kdyby velká hra života hraná lidským druhem byla věžňovo dilema, nikdy bychom se nebyli vyvinuli jako společenské bytosti.“¹⁷⁸

Na věžňově dilematu je pro politické filosofy (a právníky) přitažlivá jeho beznadějnost a také to, že má pouze *jednu Nashovu rovnováhu*, takže je na první pohled vidět, „jak to dopadne“. Kromě toho, kdybychom použili nějakou externí instituci, třeba právo, věžňovo dilema „vyřešíme“, protože tak na tom budou všichni lépe.¹⁷⁹ Jenomže svět není tak triviální, a tak pokud ho chceme modelovat, měli bychom se zaměřit na tzv. koordinační hry, které mají více Nashových rovnováh. Navíc, nějaký externí vynucovatel (právo) se jen tak zničehonic

¹⁷⁷ Ibid, str. 103.

¹⁷⁸ Binmore, K.: *Natural Justice*. New York: Oxford University Press, 2005, str. 63. Kniha *Natural Justice* je zhuštěnou a de-formalizovanou verzí jeho dvou knih o společenské smlouvě.

¹⁷⁹ McAdams, R. H.: „Beyond the Prisoner’s Dilemma: Coordination, Game Theory and The Law.“ *Southern California Law Review*, Vol. 82, No. 2, 2008-2009, str. 212.

neobjeví, nikdo takový neexistuje, hru života hrajeme všichni, politici, policisté, soudci, právníci (srov. mou kritiku Buchanana výše).¹⁸⁰

Výše uvedené platí pro vězňovo dilema hrané jednokolově. V něm hráči volí zničující strategii bez ohledu na strategii druhého, neboť není žádné „zítra“. Ale jak jsem uvedl již v první kapitole, život je málokdy takový. Existuje-li pravděpodobnost, že Adam a Eva se nevidí naposledy, jejich jednání se odehrává tzv. „ve stínu budoucnosti“.¹⁸¹ V takovém případě je racionální kooperovat a hrozit trestem za zradu – je kdy zrádce potrestat, hned v dalším kole. Oba hráči smýšlí symetricky, odměňují kooperaci kooperací a zradu zradou. Kooperace je udržitelná, vše závisí na pravděpodobnosti, že se hra bude opakovat. Jestliže ale Adam jedná v závislosti na tom, co udělala Eva, vězňovo dilema se de facto transformuje do tzv. koordinační hry.¹⁸²

IV. 2. Koordinační hry I.: „Driving game“

Nejlepší ilustraci toho, co mají teoretici her na mysli, když hovoří o koordinačních hrách, ukazuje jednoduchý příklad z každodenního života. Když Adam a Eva nasednou ráno každý do svého auta a vydají se do ulic, hrají koordinační hru. Jejich cílem je dostat se tam, kam potřebují, a to živí. Pro jednoduchost si představme, že pojedou na silnici proti sobě. Mohou si vybrat, jestli pojedou na silnici vpravo, nebo vlevo. Z hlediska jejich cílů je lhostejné, na jaké straně pojedou. Důležité však je, aby si zvolili každý stejnou stranu, buď oba vlevo, nebo oba vpravo. Situaci znázorňuje Tabulka 4.

Tabulka 4

	Vpravo (E)	Vlevo (E)
Vpravo (A)	1, 1	0, 0
Vlevo (A)	0, 0	1, 1

Výsledek vlevo-vlevo a vpravo-vpravo představuje dvě Nashovy rovnováhy, které jsou obě Pareto-efektivní, jednostranná změna strategie vždy povede k horšímu výsledku. Obě

¹⁸⁰ Binmore, op. cit. pozn. 178, str. 66.

¹⁸¹ Axelrod, R.: *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books, Inc., 1984, str. 124.

¹⁸² Skyrms, B.: *The Stag Hunt and the Evolution of Social Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, str. 5-6.

možnosti jsou rovnocenné.¹⁸³ Zbývá tedy vybrat, na jaké straně by měli Adam a Eva jet, výběr je čistě arbitrární. Mohou se dopředu domluvit. Uprostřed silnice můžeme postavit pana Hada, který bude usměřňovat provoz. Jeho může nahradit značka. Jinými slovy, objevují-li se jako součást řešení koordinačního problému určité pravidelnosti, vzniká koordinační norma neboli *konvence*.¹⁸⁴ Značku může nahradit pravidlo silničního provozu, že se jezdí na té, či oné straně, toto pravidlo je pak třeba vyhlásit (právo) a učit v autoškole budoucí řidiče. Existuje pak dobrý důvod spoléhat se na to, že všichni budou jezdit na téže straně silnice. Konvence určuje, na které rovnováze je možné se zkoordinovat.

Povšimněme si, že odpověď na otázku, zda se bude jezdit na „správné“ (tj. všichni stejně) straně nijak nezávisí na sankci dané právem. Samotné *vyhlášení* způsobí, že lidé budou mít dost dobrý důvod se normě podřídit, protože budou předpokládat, že se jí podřídí i ostatní. Pokuty za nedodržení jsou irelevantní. Kromě toho, jakmile je konvence ustavena, má to negativní dopad na toho, kdo se od ní odchyluje. A je rovněž těžké se jí zbavit.¹⁸⁵

IV. 3. Koordinační hry II.: „Hon na jelena“

Ne všechny koordinační hry mají Nashovy rovnováhy stejně efektivní, jako je tomu u „driving game“, o které z tohoto důvodu hovoříme jako o „čisté koordinační hře“. Je-li nějaká z Nashových rovnováh efektivnější než jiná, pak už není lhotejná, v jaké rovnováze Adam s Evou skončí, vždy pro ně bude lepší zkoordinovat se na té, která slibuje vyšší výnos. Jenže to není jednoduché. Ilustrací budiž na počátku práce zmíněná hra „hon na jelena“ v následující tabulce.

Tabulka 5

	Jelen (E)	Zajíc (E)
Jelen (A)	4, 4	0, 3
Zajíc (A)	3, 0	2, 2

¹⁸³ Ve skutečnosti existuje ještě jedna strategie (tzv. smíšená). Adam a Eva si mohou hodit korunou, na jaké straně pojedou. Proč tak nikdo normální nečiní, je nasnadě, je to neefektivní. Ze „hry života“ by byl brzy eliminován.

¹⁸⁴ Green, L.: „Law, Co-Ordination, and the Common Good.“ *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 3, No. 3 (Winter, 1983), str. 302. První prací, která poskytla herně-teoretickou analýzu konvencí, je Lewis, D.: *Convention: A Philosophical Analysis*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960.

¹⁸⁵ Pro další charakteristiky konvencí viz Postema, G.: „Coordination and Convention at the Foundations of Law.“ *Journal of Legal Studies*, Vol. 11 (January 1982), str. 176-179.

Zde máme dvě Nashovy rovnováhy. Jednou je to kooperace při lovu jelena (II. kvadrant), podruhé univerzální zrada, kdy Adam i Eva loví zajíce (IV. kvadrant). Z hlediska racionality hráčů není možné bez dalšího rozhodnout, jakou ze strategií zvolit. Obě strategie dávají smysl, za předpokladu, že druhá strana volí stejnou (jako u „driving game“). Musí existovat nějaký mechanismus, jenž Adamovi a Evě pomůže dosáhnout kýženého výsledku.

Složitost tohoto problému vysvětluje Binmore. Předpokládejme, že v současnosti mezi Adamem a Evou vládne taková společenská smlouva, kde rovnováha je u honu zajíce (2;2). Pro Evu bude obtížné přesvědčit Adama, že se v budoucnu chystá lovit jelena a že tedy by měl lovit s ní. Bez ohledu na to, co se Eva chystá nakonec udělat, vždy pro ni bude lepší přesvědčit Adama, aby lovil jelena. Když ho přesvědčí a sama bude lovit s ním, dostane Eva 4. Když ho přesvědčí, aby lovil jelena, ale sama půjde lovit zajíce, dostane 3. Co to znamená? Adam si nemůže udělat žádnou smysluplnou představu o tom, co Eva udělá. Ať má v plánu cokoli, pořád bude na Adama naléhat, aby lovil jelena. Racionalita Adamovi nepomáhá.¹⁸⁶ Neumí si bez dalšího vybrat mezi dvěma rovnováhami. Stejně jako u „driving game“ máme problém s výběrem rovnováhy. Co může Adama přesvědčit, aby lovil jelena? Je možné spolehnout se na precedent. Je možné se spolehnout na analogii nebo nějaký signál důvěry. Zkrátka je třeba něco, co druhou stranu přiměje věřit ve společný projekt.¹⁸⁷

Toto „něco“ teorie her nazývá tzv. fokální, neboli „Schellingovy body“, pojmenované po ekonomu Thomasi Schellingovi (Nobelova cena za ekonomii, 2005). Schelling udělal malý průzkum mezi náhodně vybranými jedinci. Dá se interpretovat tak, že se ptal lidí v Nové Anglii, kdy a kde by se v New Yorku sešli s někým jiným, kdyby obě strany věděly pouze to, že se mají sejít. Typický koordinační problém. Schelling dostal poměrně přesvědčivý výsledek, že by to mělo být na Grand Central Station v pravé poledne. Lidé z Nové Anglie totiž obvykle jezdí do práce právě tam. Pro ilustraci je to jako pro studenty PF UK v poledne „v bazénu“.¹⁸⁸

„Fokality“ těchto bodů spočívá v tom, že se na ně lidé spoléhají, protože se na ně spoléhají ostatní, protože...ad infinitum. Vyznačují se tím, že jsou místně a kulturně podmíněné.

¹⁸⁶ Binmore, op. cit. pozn. 178, str. 68.

¹⁸⁷ Problém výběru rovnováhy má obecně dvě možnosti. Buď racionální řešení, spočívající ve změně toho, čemu lidé věří, v co mají důvěru, nebo evoluční. Druhá možnost je předmětem evoluční teorie her, která přichází se svým vlastním originálním přístupem, jehož vysvětlení ale přesahuje možnosti této práce. Nejdůležitější postavou tohoto proudu je patrně Brian Skyrms, který se soustřeďuje na analýzu právě „honu na jelena“. Srov. Skyrms, op. cit. pozn. 182; viz rovněž Skyrms, B.: *Evolution of the Social Contract*. Cambridge: Cambridge University Press, 8. vydání, 2005.

¹⁸⁸ Schelling, T.: *The Strategy of Conflict*. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press, 1980 (pův. 1960), str. 55.

Umožňují nám koordinaci tam, kde by to na první pohled nebylo možné. Svým fungováním jsou podobné konvencím, je to nástroj výběru rovnováhy. Liší se od nich tím, že je možné je také vědomě utvářet. To je klíčové pro právo.

IV. 4. Koordinační role práva

Vraťme se zpět k „honu na jelena“. Tentokrát tuto hru budu nazývat „hra na jistotu“ („Assurance game“), což je až na technické detaily totéž. Změním totiž příběh. Představme si „run na banku“. To je případ koordinační hry o dvou rovnováhách, jedné efektivní, druhé neefektivní. První máme tehdy, pokud je banka stabilní a není nejistota ohledně její schopnosti vyplácet vklady. Druhá je tehdy, když naopak panuje dostatečně velká nejistota o schopnosti vyplácet. Samo o sobě to ještě nic neznamená. Pokud ovšem k tomu přistoupí přesvědčení vkladatele o tom, že *ostatní vyberou vklady*, posouváme se do neefektivní Nashovy rovnováhy, kdy vkladatel rovněž poběží do banky a možná už bude stát před vytlučenými okny svého peněžního ústavu.¹⁸⁹

Tomu lze někdy zabránit pomocí práva. Příkladem je povinné pojištění vkladů. Smyslem tohoto institutu primárně není ex post odškodnit ty, kdo utopili své celoživotní úspory v bance, ale ex ante zabránit tomu, aby si vkladatelé hromadně vybírali, resp. aby nejistota vůbec vznikla, právě kvůli tomu, že jde o koordinační problém. S pojištěním vkladů bude menší motivace vybírat, protože o pojištění všichni vědí, riziko se snižuje. Právo zde má spíše než sankční jakousi „expresivní“ funkci. Pomáhá lidem se koordinovat v efektivnější rovnováze tím, že určitou strategii učiní „vyčnívající nad jiné“ („salient“).¹⁹⁰

Tak lze třeba popsat vznik ústav. Sepsání ústavy a rozdělení mocí vytváří fokální bod a tím nějaká očekávání o tom, kolik si ta která větev státu bude nárokovat pravomocí. Očekávání jedné větve o tom, co může a nemůže dělat jiná větev, se stane sebe-naplnující, ovlivní její chování, bude sloužit svému regulačnímu účelu, přestože ústavní právo až na výjimky nezná sankce.¹⁹¹

IV. 5. Relativita společenské smlouvy

Jaký to má význam pro teorii společenské smlouvy? Pokud budeme souhlasit s širším pojetím společenské smlouvy, s níž přichází K. Binmore, uvědomíme si její relativitu a omezené

¹⁸⁹ McAdams, op. cit., str. 216-17.

¹⁹⁰ Srov. Cooter, R.: „Expressive Law and Economics.“ *Journal of Legal Studies*, Vol. 27 (June 1998), str. 585-608.

¹⁹¹ Pro upřesnění je třeba dodat, že vznik ústav (tedy vyjednávání) bývá modelován nikoli jako „hon na jelena“, ale jako jiný typ koordinační hry, kde obě strany preferují rovnováhu, ale každá jinou. Tuto hru nazýváme „soubor pohlaví“. Adam chce jít do kina, Eva chce na večeři. Pokud se nedohodnou, zůstanou doma, čemuž se oba chtějí vyhnout, „zůstat doma“ není Nashova rovnováha. Srov. McAdams, op. cit., str. 239-241.

možnosti změny institucí. Jestliže podřizování se pravidlům (právu, morálce, etiketě, oblékání atd.) do značné míry závisí na ustavených konvencích, resp. na vzájemných očekáváních o tom, co udělají ostatní, musíme rezignovat na utopické projekty dokonalých společností a ohledně reforem, které hodlají „vyřešit svět“, být obezřetní.

Vezměme příklad korupce. Jestliže si všichni politici a lidé budou myslet, že politika je zkorumpovaná a všichni berou úplatky, konvence, že je normální brát úplatky, se stane součástí společenské smlouvy bez ohledu na trestní zákoník, policii a soudce.¹⁹² Jinak tomu bude v Rusku, jinak v Norsku, společenská smlouva je relativní, má obsah podmíněný místem a časem. Podobně je to s mocí králů, prezidentů, papežů a jim podobných. Pokud by je všichni lidé ignorovali, armády by jim byly k ničemu.

Ve „hře života“ hrajeme nepřeberné množství různých koordinačních her, které se překrývají a kombinují. Nehrajeme je jednou, ale opakovaně, a nejen ve dvou, ale potenciálně s obrovským množstvím lidí. Rovnováh je tak velmi mnoho a jediné, v co můžeme doufat a čemu můžeme vědomě přispět, třeba pomocí práva, jsou přechody od jedné rovnováhy k jiným.

V Binmoreově interpretaci tak můžeme vzít na milost i Davida Huma, přestat na něho pohlížet jako na hrobníka konceptu společenské smlouvy, jak se nad ním rozplýval Bentham, a zařadit ho mezi průkopníky smluvní tradice. Neboť co jiného měl skotský filosof na mysli v citátu uvedeném na začátku této práce, než že společnost jako kooperativní podnik je udržován neviditelnou sítí propojených konvencí, které se vzájemně podporují a doplňují? Jestli tohle není společenská smlouva, pak co tedy?

V. Společenská smlouva jako instituce

K. Binmore ztotožňuje společenskou smlouvu se systémem konvencí, které drží společnost pohromadě. Součástí společenské smlouvy jsou mechanismy, které řeší koordinační problémy, vybírají rovnováhu. Mohli bychom také říct, že společenská smlouva je *instituce*, resp. systém institucí. V jakém smyslu?

Teorie her chápe pojem „instituce“ v trojím významu. Za prvé, nazývá tak samotné hráče, tj. zákonodárce, soudce, firmy atd. V této souvislosti by bylo vhodnější použít pojmu

¹⁹² Binmore, op. cit. pozn. 178, str. 3.

„organizace“. Za druhé, institucí rozumí pravidla hry, která se sice vzájemně ovlivňují s hráči, ale jsou od nich jinak oddělena. Za třetí, institucí se rozumí právě rovnováha hry.¹⁹³

Na instituce lze nahlížet i jinými než herně-teoretickými očima. Filosof John Searle si povšiml, že po desítkách let výzkumu velkých postav západního myšlení, od Webera, Durkheima přes Alfreda Schütze až k institucionálním ekonomům, je naše představa o tom, co instituce jsou a kde se berou, poněkud mlhavá. Možná proto mohl Ota Weinberger napsat, že „jde o velmi široký pojem, jehož hranice snad ani nejsou určeny“.¹⁹⁴ Searle nabízí vlastní pojetí, jež má kořeny v díle rakouského právníka Adolfa Reinacha¹⁹⁵ a britské analytické filosofii, zejm. v díle J. L. Austina týkající se tzv. řečových aktů.¹⁹⁶ Searlův pohled chápou jako komplementární k pohledu herních teoretiků. Co tedy říká Searle?

V. 1. Konstitutivní pravidla a jejich struktura

Rodina sedí u stolu a jí večeři. Děti na sebe nepokřikují, vidličku drží v levé ruce, nůž v pravé, nemlaskají. Obdobně rodiče nemají nohy na stole a nekouří. Řekli bychom, že všichni dodržují pravidla stolování. Po večeři si jdou otec se synem zahrát šachy. Když táhnou věží, táhnou buď vertikálně, nebo horizontálně, nikoli diagonálně, když táhnou střelcem, táhnou naproti tomu pouze diagonálně. Řekli bychom, že oba dodržují pravidla šachu. Mezi pravidly stolování a pravidly šachu je však podstatný rozdíl. Zatímco pravidla stolování regulují již dříve existující chování („pojídání jídla“), pravidla šachu nejen regulují, jaké tahy jsou přípustné a v jakém okamžiku někdo vyhrává, ale rovněž vůbec vytváří možnost účastnit se hry s názvem šachy. První pravidla lze nazvat regulativní, druhá konstitutivní. Konstitutivní pravidla vytváří nové možnosti jednání. Searle jde v tomto rozlišení ve šlépějích Johna Rawlse a jeho článku „Two Concepts of Rules“.¹⁹⁷

Konstitutivní pravidla mají zvláštní strukturu: (X) znamená (Y) v kontextu (C). Zvednutí ruky (X) znamená příhoz (Y) na aukci (C). Vhození papíru s názvem politické strany do urny znamená v kontextu voleb hlasování, blikající červené světlo na vlakovém přejezdu znamená příkaz k zastavení apod. (Y) v konstitutivních pravidlech označuje něco, co s sebou přináší nějaké účinky. Konstitutivní pravidla ale často nestojí sama o sobě. Můžeme mít celou sérii pravidel o výše uvedené struktuře. Lze tak třeba říct, že takový systém zakládá hru v šach.

¹⁹³ Aoki, M.: *Toward a Comparative Institutional Analysis*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2001, str. 5-9.

¹⁹⁴ Weinberger, O.: *Norma a instituce. Úvod do teorie práva*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1995, str. 16.

¹⁹⁵ V českém jazyce ojedinelou prací, zabývající se Reinachovou teorií a jejím významem pro právo, je Lipka, D.: *Etika – Společný základ ekonomie a práva. Acta Oeconomica Pragensia*, 2002, roč. 10, č. 8, str. 46-64.

¹⁹⁶ Vývoj Searlovy teorie, včetně Reinachových a Austinových základů, mapuje Smith, B.: *John Searle*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 3-8.

¹⁹⁷ Rawls, J.: „Two Concepts of Rules“. *The Philosophical Review*, Vol. 64 (1955), str. 3-32.

Pokud se nedržíme drtivé většiny pravidel šachu, posouváme sice dřevěné figurky po šachovnici, ale určitě nehrajeme šachy.¹⁹⁸

Spojení (Y) s nějakým (X) nazývá Searle „přiřazením funkce“.¹⁹⁹ To může mít dokonce kolektivní povahu, když osoba nebo věc může svou funkci vykonávat nikoli pro své fyzické vlastnosti, ale proto, že ostatní akceptují její *status*. T. Sobek si pro ilustraci od Searla vypůjčil příklad s kmenem, který se opevní za kamennou zdí s tím, že nikdo nesmí ven. Zeď začne postupně chátrat, až z ní zbude jen řada kamenů. Skutečnost, že lidé se bojí překročit kameny, znamená, že je uznávají jako hranici. Tento status mají kameny bez ohledu na to, že fyzikálně to žádná hranice není, nikomu nemůže zabránit odejít.²⁰⁰

V. 2. Instituce a akceptace

Přiřazování funkce (statusu) se může nekonečně řetězit. (X) může být nějaká promluva, zvuky, které podle pravidel českého jazyka konstituují větu. Vyřčení této věty může znamenat slib. A v určitém kontextu vyřčení slibu zakládá smlouvu. Uzavření této smlouvy v určitém kontextu znamená uzavření manželství atd.²⁰¹

Searle tvrdí, že je to právě přiřazování určitých statusů, co vytváří naši sociální realitu – fenomény peněz, her, korporací, prázdnin, stávek, jsou všechno fakta o stejné struktuře, jakou mají konstitutivní pravidla. Od jiných faktů reality (třeba že v určité vzdálenosti od Země se nachází Měsíc) se liší tím, že závisí na postojích těch, jichž se dotýkají. Je to systém konstitutivních pravidel. Tento systém lze nazvat „institucí“.²⁰²

Smyslem institucí primárně není lidi omezovat, naopak život usnadnit a rozšířit jejich možnosti, instituce vytváří speciální druh moci, kterou Searle nazývá „deontická“ – je znakem práv, povinností, povolení, dovolení, zmocnění atd. Většina institucí se vyznačuje touto vlastností. Vztahy v rodině mají většinou nějaký biologický základ. Nad tím však stojí institucionální struktura, kde jednotliví členové mají určitý status, mezi sebou mají nějaké autoritativní vztahy. Fungovat mohou proto, že instituce vytváří *důvody pro jednání nezávislé na momentálním přání*. Uznat, že mám nějakou povinnost, znamená uznat, že mám důvod pro jednání, který je nezávislý na tom, co si přeji.²⁰³

¹⁹⁸ Searle, J.: *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press, 1995, str. 28.

¹⁹⁹ Searle, J.: „What Is an Institution?“ *Journal of Institutional Economics*, Vol. 1, No. 1 (2005), str. 7.

²⁰⁰ Sobek, T. *Argumenty teorie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, str. 112.

²⁰¹ Searle, op. cit., pozn. 199, str. 8.

²⁰² Ibid, str. 10. Stručný popis přechodu od faktů k institucím v českém jazyce podává Weinberger, op. cit, str. 17-19.

²⁰³ Searle, op. cit. pozn. 199, str. 11.

Institucionální realita vytváří prostor pro uplatnění lidí. Abychom jej však mohli využít, musíme nejprve akceptovat deontickou moc institucí. Tím se vracíme k Binmorovi. Kdyby Václava Klause nikdo nevnímal jako instituci, pro mnoho lidí by ztratilo smysl chodit na semináře Centra pro ekonomiku a politiku.

V. 3. Jazyk, instituce a společenská smlouva

Pro formování institucí je klíčový jazyk, sám o sobě nejvýznamnější instituce. Jazyk nepopisuje již „od předtím“ existující institucionální realitu, ale spoluutváří ji. Když přiřazujeme nějakému (X) statusovou funkci, musíme mít nějaký způsob reprezentace této funkce. Jak vysvětluje Searle:

„Zamysleme se nad rozdílem mezi nožem a dvacetidolarovkou. Nůž bude krájet díky svým fyzickým vlastnostem. Dvacetidolarovka ale nic nekoupí díky tomu, jakou má fyzickou strukturu. Může fungovat jako peníze jen tehdy, když je rozpoznávána, akceptována a brána na vědomí jako platná měna... [její] statusová funkce může existovat jen tehdy, pokud máme kolektivní reprezentaci objektu, který má status, který nese funkci.“²⁰⁴

Jinak řečeno, musíme mít nějaký prostředek jak statusové funkce vyjádřit. Prostředkem tohoto vyjádření je jazyk nebo nějaký druh symboliky. Bez ní nebude statusová funkce. Můžeme dvacetidolarovku zkoumat pod lupou, osvětit UV zářením a rozstříhat na kousky, ale její status z ní nepoznáme.

Reprezentace pomocí jazyka má nejednu výhodu. Vezměme takový slib. Adam v pondělí slíbí Evě, že ji v sobotu pomůže nalakovat stůl. Slib, tj. forma závazku, trvá i poté, co byl vytvořen a co na něj všichni přestali myslet. Bez jazyka, symbolu, by to nebylo možné.

Jiným příkladem výhody reprezentace jazykem je korporace. To je případ, kdy nějaký institucionální fakt ani nemusí mít tradiční strukturu (X) znamená (Y) v kontextu C. Aby mohla existovat korporace, nemusí mít žádný hmotný substrát, je oddělena od těch, kdo ji tvoří, a po svém vzniku trvá pouze jako soubor statusových funkcí.²⁰⁵ Korporace tak vzniká z ničeho. Může mít vnitřní pravidla, zaměstnance, společníky, ale sama není žádný objekt. Přiřazením další statusové funkce v podobě omezeného ručení můžeme vytvořit velmi efektivní nástroj dosahování lidských cílů, který umožnil (samozřejmě nikoli sám) nevídaný

²⁰⁴ Ibid, str. 12.

²⁰⁵ Searle, J., Smith, B.: „The Construction of Social Reality: An Exchange.“ *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 62, No. 1, 2003.

rozvoj kapitalismu a růst bohatství. Stačila pouze nějaká jazyková reprezentace, zkrátka „trik“.²⁰⁶ Bez jazyka, resp. symbolů bychom měli smůlu.

Pro teorie společenské smlouvy z toho plyne následující. Teoretici společenské smlouvy jdou špatným směrem, když si představují, že lidé, obdařeni jazykem, se sejdou, byť hypoteticky, a v nějakém procesu začnou ustavovat systém společenských institucí neboli společenskou smlouvu. Typicky Buchanan, s výhradami Rawls. Mít jazyk a komunitu lidí, která spolu mluví, provádí řečové akty, znamená již mít nějakou společenskou smlouvu v širším smyslu. Jak říká Searle, „místo abychom předpokládali jazyk a analyzovali instituce, musíme analyzovat roli jazyka při konstituování institucí“.²⁰⁷

Takový projekt by měl být založen na metodologickém individualismu, neboť instituce existují díky tomu, jak smýšlí jednotlivci; zároveň by měl počítat s tím, že společnost je tvořena zčásti jazykovými reprezentacemi a ty mají logickou strukturu, proto i společnost bude mít logickou strukturu.²⁰⁸ Jak ale upozorňuje Searle, takový projekt je zatím v plenkách.

²⁰⁶ Za toto trefné označení vděčím Petru Kuhnovi.

²⁰⁷ Searle, op. cit., pozn. 199, str. 2.

²⁰⁸ Ibid, str. 22.

Závěr

Teorie společenských smluv tvoří významnou část západního politicko-filosofického myšlení. Smluvně ukotvené uvažování o vzniku státu, morálce, právu a spravedlnosti upadlo po Kantovi téměř v zapomnění. Ze smetiště intelektuálních dějin je vyzdvihl až v druhé polovině dvacátého století J. Rawls, znovu nastolil otázku po spravedlnosti společenských institucí a odpověď hledal pomocí nejnovějších poznatků společenských věd. Už jen tím se zařadil na důstojné místo po bok svého pomyslného učitele.

Rawlsova kniha *Teorie spravedlnosti* způsobila revoluci. Zavilý odpůrce jeho koncepce Robert Nozick pochvalně napsal, že takové dílo tu nebylo od dob J. S. Milla a že „politici filosofové musí nyní buď pracovat v rámci Rawlsova systému, nebo vysvětlit proč tak nečiní“.²⁰⁹ Rawls byl na začátku oživení smluvní tradice, jejíž rozvoj pokračuje do současnosti. Se svými originálními pracemi na tomto poli přišli J. Buchanan, D. Gauthier, T. Scanlon i R. Nozick. Svůj podíl na rozpracování našeho chápání toho, co udržuje v chodu naše instituce, má i teorie her. Všichni zmínění představují elitu společenských věd minulého a počátku nového století. O to zajímavější bylo zjistit, že v české právní a politologické literatuře o těchto nejnovějších teoriích není napsáno mnoho. Pozornost je věnována zejména Rawlsovi a jeho pojetí spravedlnosti, zmínky se objevují i o Nozickovi.²¹⁰ Nejnovější smluvní teorie jsou však v českém prostředí *terra incognita*. Vznikl troufalý nápad, že jakýsi úvod do těchto teorií si bude muset autor těchto řádků napsat sám.

Nejprve jsem se pokusil nastínit vývoj teorií společenské smlouvy od klasiků po Rawlse. Zdůraznil jsem hypotetickou povahu kontraktů, o nichž klasici a soudobí teoretici píší. Máme-li společenskou smlouvu vůbec nazývat smlouvou, pak musí mít alespoň přibližně prvky smlouvy, jimiž jsou strany, předmět a obsah. Proto jsem výklad o jednotlivých teoriích pojal méně tradičně a jednotlivé teorie na tyto prvky „dekonstruoval“ a pojednal o nich společně.

Předmětem společenské smlouvy mohou být morální pravidla, spravedlnost, vznik řádu. Strany mohou být více či méně idealizovány, aby nám teorie vůbec mohla dát nějaký určitý výsledek. Snažil jsem se ukázat, že v tomto bodě možná leží klíč k přesvědčivosti jednotlivých teorií. O obsahu (tedy o závěrech, k nimž dochází) jednotlivých teorií jsem

²⁰⁹ Nozick, op. cit., str. 183.

²¹⁰ Srov. kupř. Šturma, P.: „K problémům spravedlnosti a rovnosti v moderní filozofii práva.“ *Právník*, roč. 132, č. 12 (1993), str. 1007-1014; Velek, J. (ed.): *Spor o spravedlnost*. Praha: Filosofia, 1997; Večeřa, M.: *Spravedlnost v právu*. Brno: Masarykova univerzita, 1997; z novějších pak Holländer, P.: *Filosofie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006.

stručně pojednal i v kapitole o předmětu, takže jsem se dále mohl soustředit na to, jakým způsobem nám obsah společenských smluv pomáhá chápat teorie her.

Tuto část jsem pojal jako úvod do konceptů, s nimiž teorie her pracuje a které je užitečné znát, abychom vůbec soudobé teoretiky mohli číst. Snažil jsem se ukázat, co teorie her přináší právu a jak teoretici her vnímají fenomén společenské smlouvy. Je patrné, že jejich pojetí jde za rámec tradičních koncepcí, je to celý souhrn pravidel, která umožňují udržovat společnost v nějaké rovnováze.

Nakonec jsem se pomocí prací J. Searla pokusil nastínit komplementární přístup k teorii her. Bylo milým překvapením zjistit, že na Searlovi staví svůj institucionalismus patrně nejvýznamnější český právní teoretik druhé poloviny dvacátého století Ota Weinberger.

Předkládaná práce nemá vyšší ambice, než být prostým úvodem do problematiky. Některé její části by bylo vhodné rozpracovat do větších detailů a propojit je. Není třeba Rawlsův princip difference „nástroj výběru rovnováhy“? Do jaké míry je vlastně celý právní systém založen na našich očekáváních a jakou roli hrají sankce? Je stát nelegitimní nástroj organizovaného násilí, jak tvrdí libertariáni,²¹¹ nebo je to instituce, která má statusovou funkci a je udržována přesvědčením lidí? Těmto problémům se budu věnovat až v nějaké další práci.

²¹¹ Pro vynikající systematický pokus vyvrátit legitimitu státu v českém jazyce viz Gregárek, M.: *Presumpce nelegitimity státu*. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta. Diplomová práce, 2010.

Seznam literatury

- Aoki, M.: *Toward a Comparative Institutional Analysis*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2001.
- Axelrod, R.: *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books, Inc., 1984.
- Barry, N.: „The Tradition of Spontaneous Order.“ *Literature of Liberty*, Summer 1982.
- Binmore, K.: *Game Theory: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Binmore, K.: *Game Theory and the Social Contract. Vol. 1: Playing Fair*. MIT Press, 1994.
- Binmore, K.: *Game Theory and the Social Contract. Vol. 2: Just Playing*. MIT Press, 1998.
- Binmore, K.: *Natural Justice*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Blackburn, S.: „Am I Right?“ *New York Times*, 21. března 1999.
- Boucher, D., Kelly, P. (eds.): *The Social Contract from Hobbes to Rawls*. London, New York: Routledge, 1994.
- Buchanan, J. M.: „From Private Preference to Public Philosophy: the Development of Public Choice.“ In: Buchanan, J. M.: *Constitutional Economics*. Oxford: Blackwell Publishers, 1991.
- Buchanan, J. M.: *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan. The Collected Works of James M. Buchanan, Volume 7*. Indianapolis: Liberty Fund, 2000.
- Buchanan, J. M., Brennan, G.: *The Reason of Rules. Constitutional Political Economy. The Collected Works of James M. Buchanan, Volume 10*. Indianapolis: Liberty Fund, 2000.
- Buchanan, J. M., Tullock, G.: *The Calculus of Consent. Logical Foundations of Constitutional Democracy. The Collected Works of James M. Buchanan, Volume 3*. Indianapolis: Liberty Fund, 1999.
- „Contractualism“. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné na <http://plato.stanford.edu/entries/contractualism/>.
- Cooter, R.: „Expressive Law and Economics.“ *Journal of Legal Studies*, Vol. 27 (June 1998).
- Cuzan, A.: „Do We Ever Really Get out Anarchy?“ In: Stringham, E. P. (ed.): *Anarchy and the Law*. Oakland, Cal.: The Independent Institute, 2007.
- Dun, F.: „Concepts of Order.“ In: Bouillon, H., Kliemt, H. (eds.): *Ordered Anarchy. Jassay and His Surroundings*. Aldershot: Ashgate, 2007.
- Dworkin, R.: *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978.

Easterbrook, F., Fischel, D.: *The Economic Structure of Corporate Law*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1991.

Farnsworth, W.: *Legal Analyst. A Toolkit for Thinking About the Law*. Chicago: Chicago University Press, 2007.

Freeman, S.: *Rawls*. London and New York: Routledge, 2007.

Froněk, M.: *Interpretace knihy J. M. Buchanana „Hranice svobody: Mezi anarchií a Leviathanem.“* Středoškolská odborná činnost, Praha, 2005. Dostupné na <http://soc.nidm.cz/data/2005/17-2.pdf>.

Gauthier, D.: *Moral Dealing: Contract, Ethics and Reason*. Ithaca, London: Cornell University Press, 1990.

Gauthier, D.: *Morals by Agreement*. Oxford: Oxford University Press, 1986.

Gordon, H. S.: „New Contractarians.“ *Journal of Political Economy*, Vol. 84, No. 3 (June, 1976)

Green, L.: „Law, Co-Ordination, and the Common Good.“ *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 3, No. 3 (Winter, 1983).

Green, L.: *The Authority of the State*. Oxford: Clarendon Press, 1988.

Gregárek, M.: *Presumpce nelegitimity státu*. Praha: Univerita Karlova, Právnická fakulta. Diplomová práce, 2010.

Hampton, J.: *Political Philosophy*. Oxford: Westview Press, 1997.

Hare, R. M.: „Rawls' Theory of Justice – I.“ *The Philosophical Quarterly*, Vol. 23, No. 91.

Harsanyi, J.: „Cardinal Utility in Welfare Economics and in the Theory of Risk Taking.“ *Journal of Political Economy*, Vol. 61, 1953.

Harsanyi, J.: „Can the Maximin Principle Serve as a Basis for Morality? A Critique of John Rawls' Theory.“ *American Political Science Review*, No. 69.

Hart, H. L. A.: „Rawls on Liberty and Its Priority.“ In: Rowley, Ch. K. (ed.): *Social Choice Theory, vol. III*. Aldershot: Edward Elgar, 1993.

Hobbes, T.: *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického*. Praha: OIKOYMENH, 2009.

Holländer, P.: *Filosofie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006.

Hume, D.: „Of the Original Contract“. In: Hume, D.: *Political Essays* (ed. Haakonssen, K.). Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Childs, R.: „The Invisible Hand Strikes Back.“ In: Stringham, E. P. (ed.): *Anarchy and the Law*. Oakland, Cal.: The Independent Institute, 2007.

Kant, I.: *K věčnému míru. O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Praha: OIKOYMENH, 1999.

Kant, I.: *The Metaphysics of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Knight, F.: *Risk, Uncertainty, and Profit*. Boston: Hart, Schaffner & Marx, 1921. Dostupné na <http://www.econlib.org/library/Knight/knRUP.html>.

Koller, P.: „Nové teorie smlouvy“. In: Ballestrem, K., Ottmann, H.: *Politická filosofie 20. století*. Praha: OIKOYMENH, 1993.

Kumar, R., Freeman, S., Wallace, R. J (eds.): *Reasons and Recognition. Essays on the Philosophy of T. M. Scanlon*. New York: Oxford University Press, 2011.

Lewis, H. D.: „Plato and the Social Contract.“ *Mind*, Vol. 48, No. 189, 1939.

Lewis, D.: *Convention: A Philosophical Analysis*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960.

Lipka, D.: „Etika – Společný základ ekonomie a práva.“ *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 10, č. 8, 2002, str. 46-64.

Locke, J.: *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1992.

McAdams, R. H.: „Beyond the Prisoner’s Dilemma: Coordination, Game Theory and the Law.“ *Southern California Law Review*, Vol. 82, No. 2, 2008-2009.

Nagel, T.: „One-to-One. Review of What We Owe to Each Other.“ *London Review of Books*, vol. 21, no. 3, 1999. Dostupné na <http://www.lrb.co.uk/v21/n03/thomas-nagel/one-to-one>.

Nozick, R.: *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books, Inc., 1974.

Platón: *Kritón*.

Platón: *Ústava*.

Platón: *Zákony*.

Postema, G.: „Coordination and Convention at the Foundations of Law.“ *Journal of Legal Studies*, Vol. 11 (January 1982).

Ridge, M.: „Saving Scanlon: Contractualism and Agent Relativity.“ *Journal of Political Philosophy*, Vol. 9, No. 4.

Rawls, J.: *A Theory of Justice*. Revised Edition. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999.

- Rawls, J.: „Justice as Fairness.“ *Philosophical Review*, LXVII (1958).
- Rawls, J.: *Lectures on the History of Political Philosophy*. (Ed. Samuel Freeman). Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007.
- Rawls, J. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press, 1996.
- Rawls, J.: *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria publishing, 1995.
- Rawls, J.: „Two Concepts of Rules“. *The Philosophical Review*, Vol. 64 (1955).
- Raz, J.: „Numbers, With and Without Contractualism.“ In: Stratton-Lake, P. (ed.): *On What We Owe to Each Other*. Oxford: Blackwell Publishing, 2004.
- Rothbard, M.: „Robert Nozick and the Immaculate Conception of the State.“ In: Stringham, E. P. (ed.): *Anarchy and the Law*. Oakland, Cal.: The Independent Institute, 2007.
- Rousseau, J. J.: *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2002.
- Rousseau, J. J.: *On the Origin of Inequality*. New York: Cosimo, Inc., 2005.
- Sandel, M.: *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Scanlon, T. M.: *What We Owe to Each Other*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of the Harvard University Press, 1998.
- Searle, J.: *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press, 1995.
- Searle, J.: „What Is an Institution?“ *Journal of Institutional Economics*, Vo. 1, No. 1 (2005).
- Searle, J., Smith, B.: „The Construction of Social Reality: An Exchange.“ *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 62, No. 1, 2003.
- Schelling, T.: *The Strategy of Conflict*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1980 (pův. 1960).
- Simmons, K. W.: „Tort Negligence, Cost-Benefit Analysis, and Tradeoffs: A Closer Look at the Controversy.“ *Loyola of Los Angeles Law Review*, No. 41.
- Skyrms, B.: „Stag Hunt.“ Presidential Address. Pacific Division of the American Philosophical Association, březen 2001, dostupné na <http://www.lps.uci.edu/home/fac-staff/faculty/skyrms/StagHunt.pdf>.
- Skyrms, B.: *The Stag Hunt and the Evolution of Social Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Skyrms, B.: *Evolution of the Social Contract*. Cambridge: Cambridge University Press, 8. vydání, 2005.

- Smith, A.: *The Theory of Moral Sentiments*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Smith, B.: *John Searle*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Sobek, T. *Argumenty teorie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008.
- Stratton-Lake, P.: „Introduction.“ In: Stratton-Lake, P. (ed.): *On What We Owe to Each Other*. Oxford: Blackwell Publishing, 2004.
- Šíma, J.: „Moc argumentů proti argumentu moci. Ludwig von Mises na politickém trhu.“ In: Mises, L.: *Byrokracie*. Praha: Liberální institut, 2002.
- Šturma, P.: „K problémům spravedlnosti a rovnosti v moderní filozofii práva.“ *Právník*, roč. 132, č. 12 (1993).
- Tomsa, B.: *Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.
- Vallentyne, P.: „Gauthier’s three projects“. In: Vallentyne, P. (ed.): *Contractarianism and Rational Choice: Essays on David Gauthier’s Morals by Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Večeřa, M.: *Spravedlnost v právu*. Brno: Masarykova univerzita, 1997.
- Velek, J. (ed.): *Spor o spravedlnost*. Praha: Filosofia, 1997.
- Vickrey, W.: „Measuring Marginal Utility by Reactions to Risk.“ *Econometrica*, Vol. 13, No. 4 (October 1945).
- Weinberger, O.: *Norma a instituce. Úvod do teorie práva*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1995.
- Weinrib, E.: „Obedience to the Law in Plato’s Crito.“ *American Journal of Jurisprudence*, Vol. 27, 1982.
- Whitehead, N. A.: *Process and Reality*. Free Press, 2. vydání, 1979.

Abstrakt: Soudobé teorie společenské smlouvy

Tato diplomová práce je zamýšlena jako úvod do soudobých teorií společenské smlouvy. Základním dílem na tomto poli je *Teorie spravedlnosti* J. Rawlse. Práce se však zabývá nejen Rawlsovým přístupem ke společenské smlouvě, ale také koncepcemi dalších autorů, jmenovitě J. Buchanana, D. Gauthiera, T. Scanlona a R. Nozicka, které jsou v českém prostředí zatím méně známé. Struktura práce je orientována na možnost jejich srovnání, proto autor postupuje od předmětu ke stranám až k obsahu společenské smlouvy. Pozornost je věnována teorii her, která modeluje některé typické mezilidské interakce a pomocí svého teoretického aparátu může ilustrovat problémy sociální spolupráce, což je ústřední téma patrně všech smluvních teorií. V závěru se autor snaží nastínit pohled analytické filosofie na společenskou smlouvu jako na instituci, která je nutným důsledkem existence jazyka.

Abstract: Contemporary Social Contract Theories

The thesis is intended to be an introduction into contemporary social contract theories. John Rawls' book *A Theory of Justice* is a seminal work in this field. The thesis, however, does focus not only on the approach adopted by Rawls, but on the theories of other authors as well – that of J. Buchanan, D. Gauthier, T. Scanlon and R. Nozick. These remain quite unknown in the Czech context. The structure of the thesis should allow for a comparison between the respective theories as the author starts with the object of the social contract, proceeds to the parties to the contract and, finally, to its content. Special attention is devoted to the game theory which models some of the typical interpersonal interactions and, using its theoretical apparatus, can illustrate problems of social cooperation – the key theme of virtually all social contract theories. Eventually, the author tries to outline the way analytic philosophy views the social contract. In its eyes, the social contract is a necessary implication of the existence of language.